МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«РОЗВИТОК БЕЗБАР'ЄРНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0114-оос-з-дн
спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
освітньо-професійної програми
«Організація освітнього середовища»
Є. І. Пахар

Керівник: в.о. декана факультету,
професор кафедри педагогіки та психології
освітньої діяльності, професор,
д.пед.н. _____ О. В. Пономаренко

Рецензент: доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, доцент,
к.філос.н. _____ Л. С. Іванова

Запоріжжя

2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Організація освітнього середовища»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____» _____2025 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Пахар Єлизаветі Ігорівні

1. Тема роботи: «Розвиток безбар'єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти»
керівник роботи Пономаренко Ольга Вікторівна, доктор педагогічних наук, професор
затверджена наказом ЗНУ від 02 жовтня 2025 р. № 1393-с

2. Строк подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: аналіз наукових джерел.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити): проаналізувати поняття та сутність безбар'єрного середовища в системі освіти та охарактеризувати нормативно-правові засади його забезпечення у закладах професійної освіти; визначити основні види бар'єрів у освітньому середовищі закладів професійної освіти; обґрунтувати психолого-педагогічні умови формування безбар'єрного освітнього середовища; дослідити стан безбар'єрного середовища у закладі професійної освіти та виявити потреби здобувачів освіти й педагогічних працівників; розробити комплекс заходів для розвитку безбар'єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

5. Перелік графічного матеріалу: 1 рисунок, 2 таблиці із результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Пономаренко О. В.	12.01.25 р.	12.01.25 р.
Розділ 1	Пономаренко О. В.	18.02.25 р.	18.02.25 р.
Розділ 2	Пономаренко О. В.	21.06.25 р.	21.06.25 р.
Висновки	Пономаренко О. В.	08.12.25 р.	08.12.25 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	грудень	виконано
2	Написання вступу	січень	виконано
3	Написання першого розділу	лютий-червень	виконано
4	Написання другого розділу	червень-листопад	виконано
5	Написання висновків	грудень	виконано
6	Оформлення роботи, рецензування	січень	виконано
7	Захист	лютий	

Студент _____ Пахар Є. І.

Керівник роботи _____ Пономаренко О. В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Козич І. В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 105 с., 1 рисунок, 2 таблиці, 67 джерел, 3 додатки.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробці практичних заходів щодо розвитку безбар'єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Об'єкт дослідження: освітнє середовище закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови розвитку безбар'єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Методи дослідження: аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення наукових джерел, нормативно-правових документів з питань інклюзії та безбар'єрності, що дозволило визначити науково-теоретичні засади проблеми; анкетування та опитування здобувачів освіти й педагогічних працівників для виявлення рівня поінформованості, ставлення та реальних потреб щодо забезпечення безбар'єрності; спостереження за організацією освітнього середовища; аналіз стану інфраструктури та умов доступності закладу.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблені заходи можуть бути використані адміністрацією, педагогічними працівниками, соціально-психологічною службою закладів професійної освіти для створення більш доступного та інклюзивного освітнього середовища. Матеріали дослідження можуть бути використані в управлінській практиці, у методичній роботі педагогів та під час подальших наукових досліджень з проблеми безбар'єрності в освіті.

Галузь використання: заклади освіти.

БЕЗБАР'ЄРНІСТЬ, БЕЗБАР'ЄРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ, ДОСТУПНІСТЬ ОСВІТИ, ІНКЛЮЗИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ, БЕЗБАР'ЄРНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ, ЗАКЛАД ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ.

SUMMARY

Pakhar Y. I. Development of barrier-free environment in institutions of professional (vocational) education.

The qualification work consists of an introduction, 2 sections, findings, a list of references (67 items, 9 of them in a foreign language), 3 appendixes on 12 pages. The qualification work volume is 105 pages, 78 of them – main text.

In the context of modern social transformations caused by the full-scale war in Ukraine, the problem of accessibility is becoming particularly acute. The number of people with disabilities, internally displaced persons, war veterans, and people who have experienced psychological trauma is growing. This highlights the need to create an educational environment that would ensure not only physical accessibility, but also psychological safety, social support, and respect for the individual educational needs of each student.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and develop practical measures for the development of a barrier-free environment in vocational (vocational and technical) education institutions.

The research tasks:

1) analyze the concept and essence of a barrier-free environment in the education system and characterize the regulatory and legal principles for its provision in vocational education institutions;

2) identify the main types of barriers in the educational environment of vocational education institutions;

3) substantiate the psychological and pedagogical conditions for the formation of a barrier-free educational environment;

4) investigate the state of the barrier-free environment in a vocational education institution and identify the needs of education seekers and teaching staff;

5) develop a set of measures for the development of a barrier-free environment in vocational (vocational and technical) education institutions.

Object of the study: educational environment of vocational (vocational and technical) education institutions.

Subject of the study: psychological and pedagogical conditions for the development of a barrier-free environment in vocational (vocational and technical) education institutions.

Part 1 “Theoretical principles of the development of a barrier-free environment in vocational (vocational-technical) education institutions” the concept and essence of a barrier-free environment in the education system are revealed, the regulatory and legal principles for ensuring barrier-free conditions in vocational (vocational-technical) education institutions are analyzed, the types of barriers in the educational environment of vocational (vocational-technical) education institutions are studied, the psychological and pedagogical conditions for the formation of a barrier-free educational environment are highlighted.

Part 2 “Practical aspects of developing a barrier-free environment in vocational (vocational and technical) education institutions” an analysis of the state of the barrier-free environment in a vocational (vocational-technical) education institution was conducted, the needs of education seekers and teaching staff regarding ensuring barrier-free conditions were investigated, measures were developed to develop a barrier-free environment in a vocational (vocational-technical) education institution.

The practical significance of the study is that the developed measures can be used by the administration, pedagogical workers, and the social and psychological service of vocational education institutions to create a more accessible and inclusive educational environment. The research materials can be used in management practice, in the methodological work of teachers, and in further scientific research on the problem of barrier-free education.

Keywords: barrier-free, barrier-free environment, accessibility of education, inclusive educational environment, barrier-free educational environment, vocational education institution.

ЗМІСТ

Вступ……..……..…..... 8
Розділ 1 Теоретичні засади розвитку безбар'єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти…… 12
1.1. Поняття та сутність безбар'єрного середовища в системі освіти…… 12
1.2. Нормативно-правові засади забезпечення безбар'єрності в закладах професійної (професійно-технічної) освіти…… 24
1.3. Види бар'єрів у освітньому середовищі закладів професійної (професійно-технічної) освіти…….. 34
1.4. Психолого-педагогічні умови формування безбар'єрного освітнього середовища…….. 41
Розділ 2 Практичні аспекти розвитку безбар'єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти…… 51
2.1. Аналіз стану безбар'єрного середовища в закладі професійної (професійно-технічної) освіти…….. 51
2.2. Діагностика потреб здобувачів освіти та педагогічних працівників щодо забезпечення безбар'єрності……. 59
2.3. Розробка заходів з розвитку безбар'єрного середовища в закладі професійної (професійно-технічної) освіти……..….. 72
Висновки……..... 83
Список використаних джерел…… 86
Додатки…… 94

ВСТУП

У сучасних умовах розвитку українського суспільства особливої ваги набуває забезпечення рівного доступу до освіти для всіх категорій населення, незалежно від фізичних можливостей, соціального статусу, віку, стану здоров'я чи життєвих обставин. Освіта розглядається не лише як соціальний інститут, а як ключовий механізм забезпечення соціальної справедливості, сталого розвитку та інтеграції особистості в суспільство. Саме тому формування безбар'єрного освітнього середовища стає необхідною умовою реалізації прав людини та демократичних цінностей у сфері освіти.

Реалізація принципів безбар'єрності є одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики України та складовою інтеграції національної системи освіти до європейського освітнього простору. Поняття безбар'єрності ґрунтується на ідеях універсального дизайну, соціальної інклюзії та рівних можливостей, що знайшли відображення в працях зарубіжних дослідників, зокрема Р. Мейса, Т. Шекспіра, М. Олівера, які розглядали безбар'єрність як комплексне усунення не лише фізичних, а й соціальних та психологічних обмежень у середовищі життєдіяльності людини.

В умовах сучасних соціальних трансформацій, спричинених повномасштабною війною в Україні, проблема безбар'єрності набуває особливої гостроти. Зростає кількість осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів бойових дій, осіб, які зазнали психологічної травматизації. Це актуалізує потребу створення такого освітнього середовища, яке забезпечувало б не лише фізичну доступність, а й психологічну безпеку, соціальну підтримку та повагу до індивідуальних освітніх потреб кожного здобувача освіти.

Особливе значення проблема розвитку безбар'єрного середовища має для закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які виконують важливу соціальну функцію підготовки фахівців для ринку праці та сприяють

професійній і соціальній інтеграції молоді й дорослих. Саме ці заклади часто стають освітнім простором для осіб з різним соціальним досвідом, рівнем підготовки та особливими освітніми потребами, що потребує цілеспрямованого створення інклюзивного та безбар'єрного середовища.

Водночас у практиці функціонування закладів професійної освіти досі зберігаються численні бар'єри – фізичні, інформаційні, соціальні та психологічні, які обмежують доступ до освітніх послуг і повноцінну участь здобувачів освіти в освітньому процесі. Ці проблеми висвітлюються в працях українських науковців, зокрема В. Бондаря, А. Колупаєвої, Л. Савчук, О. Таранченко, які акцентують увагу на недостатній готовності освітнього середовища до реалізації принципів інклюзії та безбар'єрності.

Теоретичні засади формування безбар'єрного та інклюзивного освітнього середовища розробляли також зарубіжні дослідники, серед яких М. Айрс, С. Фішер, Д. Мітчелл, які підкреслюють необхідність системного підходу до усунення бар'єрів у навчанні, врахування психолого-педагогічних особливостей здобувачів освіти та активної ролі педагогічних працівників у створенні сприятливого освітнього клімату.

Незважаючи на наявність значної кількості нормативно-правових актів, що регламентують забезпечення доступності та інклюзивності освіти, зокрема законодавчих і стратегічних документів у сфері освіти та соціальної політики, проблема розвитку безбар'єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти залишається недостатньо дослідженою. Особливої уваги потребує вивчення психолого-педагогічних умов, організаційних механізмів та практичних шляхів упровадження безбар'єрності саме в системі професійної освіти.

Отже, актуальність обраної теми зумовлена соціальним запитом на забезпечення рівного доступу до професійної освіти та недостатнім рівнем розробленості проблеми розвитку безбар'єрного середовища в закладах професійної освіти.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробці

практичних заходів щодо розвитку безбар'єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Об'єкт дослідження: освітнє середовище закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови розвитку безбар'єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати поняття та сутність безбар'єрного середовища в системі освіти та охарактеризувати нормативно-правові засади його забезпечення у закладах професійної освіти.

2. Визначити основні види бар'єрів у освітньому середовищі закладів професійної освіти.

3. Обґрунтувати психолого-педагогічні умови формування безбар'єрного освітнього середовища.

4. Дослідити стан безбар'єрного середовища у закладі професійної освіти та виявити потреби здобувачів освіти й педагогічних працівників.

5. Розробити комплекс заходів для розвитку безбар'єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Методи дослідження:

- теоретичні методи: аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення наукових джерел, нормативно-правових документів з питань інклюзії та безбар'єрності, що дозволило визначити науково-теоретичні засади проблеми;

- емпіричні методи: анкетування та опитування здобувачів освіти й педагогічних працівників для виявлення рівня поінформованості, ставлення та реальних потреб щодо забезпечення безбар'єрності; спостереження за організацією освітнього середовища; аналіз стану інфраструктури та умов доступності закладу.

Теоретичне значення роботи полягає в уточненні сутності поняття «безбар'єрне освітнє середовище» в контексті професійної освіти та розкритті

його структури, складових і функціонального призначення. У дослідженні систематизовано наукові підходи до трактування безбар'єрності в освіті, конкретизовано види бар'єрів (фізичні, соціальні, психологічні, інформаційні), що постають перед здобувачами освіти, та визначено психолого-педагогічні умови, необхідні для формування інклюзивного, безпечного й доступного освітнього простору. Отримані теоретичні положення доповнюють наукові уявлення про організацію освітнього процесу на засадах рівності можливостей, партнерства та підтримки.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до вивчення безбар'єрного середовища в закладі професійної освіти, що передбачає одночасний аналіз фізичних, соціальних, психологічних та організаційних бар'єрів. Уточнено зміст поняття «безбар'єрне середовище професійної (професійно-технічної) освіти» як цілісної системи умов, що забезпечують доступність, рівність можливостей, підтримку та успішну соціалізацію здобувачів освіти. На основі результатів емпіричного дослідження визначено реальні потреби учасників освітнього процесу щодо удосконалення безбар'єрності та запропоновано обґрунтований комплекс заходів з її розвитку.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблені заходи можуть бути використані адміністрацією, педагогічними працівниками, соціально-психологічною службою закладів професійної освіти для створення більш доступного та інклюзивного освітнього середовища. Матеріали дослідження можуть бути використані в управлінській практиці, у методичній роботі педагогів та під час подальших наукових досліджень з проблеми безбар'єрності в освіті.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ БЕЗБАР'ЄРНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

1.1 Поняття та сутність безбар'єрного середовища в системі освіти

На сьогоднішній день, в умовах розвитку освіти зростає увага до створення такого освітнього простору, який забезпечує рівні можливості для навчання та розвитку всіх учасників освітнього процесу. Одним із ключових орієнтирів у цьому контексті є формування безбар'єрного середовища, що ґрунтується на принципах доступності, рівності та поваги до різноманітності людських потреб. Осмислення поняття та сутності безбар'єрного середовища в системі освіти є необхідною передумовою для розуміння його значення, структури та ролі в забезпеченні якісної й справедливої освіти.

У сучасному науковому дискурсі поняття «безбар'єрність» набуває комплексного та міждисциплінарного значення й розглядається як фундаментальний принцип організації соціального та освітнього простору. Дослідники підкреслюють, що безбар'єрність не зводиться виключно до усунення архітектурних перешкод, а охоплює ширше коло аспектів, пов'язаних із доступом людини до інформації, освіти, комунікації та соціальної взаємодії. У цьому контексті безбар'єрність трактується як інтеграція соціальних, психологічних, інформаційних і культурних компонентів, що забезпечують можливість рівноправної участі особистості в освітньому процесі [23].

Поняття безбар'єрності у сучасному науково-практичному контексті дедалі частіше інтерпретується як створення «безперешкодного життєвого середовища, де забезпечуються рівні можливості, права людини, її рівноправний доступ до ресурсів та гарантована підтримка» [3]. Йдеться не лише про фізичну доступність простору, а про формування системи умов, що сприяють повноцінній участі кожної особистості в освітньому, професійному та

соціальному житті. Такий підхід розширює традиційне розуміння безбар'єрності, акцентуючи не лише на усуненні існуючих перешкод, а й на превентивному створенні середовища, яке з самого початку проектується як доступне, інклюзивне та дружнє до різних категорій населення. У цьому сенсі безбар'єрність постає як важливий індикатор демократичності суспільства та рівня реалізації прав людини, а також як базовий принцип організації освітнього простору, що спрямований на підтримку різноманітності та інклюзії.

Зарубіжні науковці значну увагу приділяють соціальній природі бар'єрів і розглядають безбар'єрність крізь призму прав людини та соціальної інклюзії. Зокрема, S. Abbot і R. McConkey наголошують, що основною причиною обмеженої участі осіб з інвалідністю в освіті є не індивідуальні порушення, а невідповідність освітнього середовища різноманітним потребам здобувачів освіти. Дослідники підкреслюють, що саме системні бар'єри – організаційні, комунікативні та соціальні – формують умови соціального виключення та потребують комплексного подолання на рівні освітньої політики й практики [59].

Подібних підходів дотримуються й інші зарубіжні дослідники, зокрема T. Shakespeare, M. Oliver, J. Barnes, які у своїх працях обґрунтовують перехід від медичної до соціальної моделі розуміння інвалідності [64; 65]. У межах цієї парадигми безбар'єрність розглядається як результат трансформації середовища відповідно до потреб людини, а не як адаптація особистості до існуючих, часто дискримінаційних умов. Такий підхід суттєво вплинув на сучасні освітні концепції, орієнтовані на різноманіття та рівність можливостей.

В українській науковій традиції поняття безбар'єрності тісно пов'язується з реалізацією прав людини, ідеями гуманізації освіти та соціальної справедливості. Українські дослідники розглядають безбар'єрність як важливу умову демократизації освітнього простору та подолання дискримінаційних практик. Зокрема, Л. Прохоренко акцентує увагу на тому, що безбар'єрне освітнє середовище має забезпечувати можливість повноцінної участі кожного здобувача освіти в навчальному процесі незалежно від його індивідуальних,

фізичних чи соціальних особливостей [49].

Розвиток ідей безбар'єрності в українських педагогічних дослідженнях також пов'язується з працями А. Колупаєвої та О. Таранченко, які підкреслюють значення середовищного підходу в освіті та необхідність створення умов для навчання різних категорій здобувачів освіти. Науковці наголошують, що безбар'єрність сприяє не лише забезпеченню доступу до освіти, а й формуванню толерантного освітнього простору, заснованого на взаємоповазі, співпраці та прийнятті різноманіття [21].

Таким чином, у сучасних наукових дослідженнях безбар'єрність постає як багатовимірне поняття, що поєднує соціальні, педагогічні та гуманістичні аспекти організації освітнього середовища. Такий підхід дозволяє розглядати безбар'єрне середовище не лише як технічну чи організаційну характеристику закладу освіти, а як ціннісну основу функціонування сучасної освітньої системи.

Поняття «безбар'єрне середовище» є похідним від ширшого концепту безбар'єрності та розглядається як результат цілеспрямованої діяльності щодо усунення перешкод у різних сферах життєдіяльності людини. Воно передбачає системне створення умов, у яких кожна особа має можливість повноцінно функціонувати, навчатися та розвиватися незалежно від фізичних, когнітивних або соціальних обмежень [27]. Безбар'єрне середовище охоплює не лише фізичну доступність об'єктів та ресурсів, а й інформаційну відкритість, психологічну безпеку та соціальну інтеграцію учасників освітнього процесу [12].

На думку Р. Вайноли, безбар'єрне освітнє середовище є системою умов, що забезпечують інтеграцію та соціальну участь усіх учасників освітнього процесу, створюючи рівні можливості для здобуття освіти та розвитку особистості [7]. Авторка підкреслює, що такі умови включають організаційні, матеріально-технічні, соціальні та психологічні аспекти, які взаємодіють між собою й формують цілісний простір, сприятливий для навчання і комунікації [8].

У працях І. Глазкової безбар’єрне середовище визначається як педагогічно організований простір, у якому мінімізуються чинники, що ускладнюють навчальну діяльність, комунікацію та особистісний розвиток здобувачів освіти [10; 11]. І. Глазкова наголошує на ролі педагогічного керівництва, методів навчання та компетентності викладачів у формуванні такого середовища, адже саме освітні практики здатні усувати психологічні та соціальні бар’єри, підвищувати мотивацію до навчання та сприяти ефективній взаємодії між учасниками освітнього процесу [9].

Деякі дослідники наголошують на міждисциплінарному характері поняття «безбар’єрне середовище». Так, М. Барна та І. Тучковська підкреслюють, що воно є інтеграцією архітектурних, соціальних, інформаційних і психологічних складових, які забезпечують комфорт і безпеку для осіб із різними потребами [4]. Вони зазначають, що ефективне безбар’єрне середовище потребує взаємодії різних фахівців: педагогів, психологів, архітекторів, ІТ-спеціалістів та соціальних працівників, щоб комплексно врахувати потреби всіх категорій здобувачів освіти.

Крім того, безбар’єрне середовище розглядається як динамічна система, що постійно адаптується до змін у суспільстві, освітніх технологіях та індивідуальних потребах учнів [15]. Наприклад, сучасні цифрові інструменти та онлайн-ресурси дозволяють реалізовувати принципи безбар’єрності у сфері інформаційного доступу та навчання на відстані. Таким чином, поняття безбар’єрного середовища виходить за межі фізичної доступності й включає всі аспекти взаємодії особи з освітнім простором, що забезпечують рівність можливостей і соціальну інтеграцію.

О. Потапенко, Н. Савінова, О. Чуйко та інші, підкреслюють, що безбар’єрне середовище є ключовим елементом реалізації принципів інклюзії та забезпечення прав людини в освіті. Воно дозволяє створювати умови, за яких особи з особливими освітніми потребами та інші групи здобувачів освіти можуть брати участь у навчальному процесі на рівних засадах із іншими студентами [38; 51; 52].

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить, що безбар’єрне середовище є комплексним, багаторівневим явищем, яке включає матеріально-просторові, організаційні, інформаційні, соціально-психологічні та педагогічні компоненти. Його створення є результатом цілеспрямованої діяльності педагогів, адміністрації закладів освіти, державних органів та суспільства загалом, спрямованої на ліквідацію перешкод та забезпечення рівного доступу до освітніх ресурсів.

Важливим суміжним поняттям є «доступність освіти», яке часто ототожнюється з безбар’єрністю, однак має вужче та більш функціональне значення. Доступність освіти, за визначенням С. Зубченка, Ю. Каплана та Ю. Тищенка, передусім стосується можливості отримання освітніх послуг і рівного доступу до освітніх ресурсів, зокрема до навчальних приміщень, навчальних матеріалів, цифрових ресурсів та фахових консультацій [16]. Це поняття акцентує увагу на формальних аспектах освіти, що дозволяють здобувачам освіти фізично та організаційно долучатися до навчального процесу.

На думку О. Потапенка, доступність освіти є базовою передумовою безбар’єрності, однак не гарантує автоматичного усунення соціальних, психологічних або комунікативних перешкод, які можуть виникати в навчальному середовищі [38]. Так, навіть за умов повної фізичної доступності приміщень та ресурсів, учень або студент може стикатися з дискримінацією, неприйняттям з боку однолітків або педагогів, відчуттям соціальної ізоляції, що обмежує його повноцінну участь у навчанні. Саме тому безбар’єрне середовище розглядається як ширше поняття, що охоплює не лише фізичну та організаційну доступність, а й якість освітнього досвіду загалом, включаючи безпечну психологічну атмосферу, інклюзивну педагогіку та міжособистісну взаємодію [57].

У контексті професійної (професійно-технічної) освіти поняття доступності набуває додаткових вимірів. Воно включає можливість участі у виробничому навчанні, практичній діяльності, лабораторних заняттях та

професійних тренінгах, що є невід'ємною частиною підготовки компетентних фахівців [30]. Крім того, доступність освіти у професійних закладах передбачає врахування специфіки професійної підготовки, безпечного використання обладнання та адаптації освітніх програм під потреби здобувачів з обмеженими можливостями.

Дослідники відзначають, що забезпечення доступності освіти в професійних закладах має соціальне значення. Воно створює передумови для професійної інтеграції, розвитку самостійності та підвищення соціальної мобільності здобувачів освіти [29; 31]. У цьому контексті доступність освіти розглядається як інструмент соціального включення, однак для досягнення повної інклюзії та рівних можливостей потрібна системна реалізація принципів безбар'єрності.

Таким чином, безбар'єрне середовище є супермножиною поняття доступності освіти: якщо доступність забезпечує формальні та організаційні умови участі, то безбар'єрність передбачає комплексне усунення всіх перешкод, які можуть заважати повноцінному розвитку, навчальній діяльності та соціальній інтеграції здобувачів. Саме поєднання доступності та безбар'єрності забезпечує рівні можливості для здобуття знань, професійних компетенцій і розвитку особистості в умовах сучасного освітнього середовища.

Крім того, у професійній освіті доступність та безбар'єрність тісно пов'язані з адаптацією освітніх програм до потреб різних категорій здобувачів. Це стосується, зокрема, людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, що навчаються у професійних закладах [7; 16]. Забезпечення рівного доступу до освітніх послуг у таких умовах включає не лише фізичні аспекти (сучасні лабораторії, адаптоване обладнання), а й організаційні, інформаційні та соціально-психологічні складові.

Отже, поняття «доступність освіти» визначає формальні рамки участі у навчальному процесі, тоді як безбар'єрне середовище включає комплекс заходів, які усувають всі типи перешкод, забезпечуючи повноцінну інтеграцію та розвиток здобувачів освіти. У професійній освіті це означає поєднання

фізичної доступності, адаптації навчальних програм, створення безпечного та підтримуючого соціально-психологічного середовища та використання сучасних інформаційних технологій.

Поняття «інклюзивне освітнє середовище» є одним із найбільш близьких до безбар'єрного середовища, однак не є з ним тотожним. Інклюзивність традиційно пов'язується з організацією навчання осіб з особливими освітніми потребами у загальному освітньому просторі, де основною метою є забезпечення рівних умов для навчання кожного здобувача освіти незалежно від індивідуальних особливостей [22]. Це поняття акцентує увагу на інтеграції конкретних груп, тоді як безбар'єрність охоплює весь освітній простір і передбачає усунення будь-яких перешкод, що можуть заважати повноцінній участі в навчанні.

Зарубіжні дослідники Т. Лорман, Д. Деппелер і Д. Харві трактують інклюзивне освітнє середовище як систему підтримки різноманіття в класі, яка орієнтована на адаптацію освітнього процесу до потреб усіх учнів. Вони наголошують, що інклюзивність передбачає не лише фізичне включення учнів із різними потребами у навчальні групи, а й забезпечення належної педагогічної підтримки, диференційованих методик навчання, а також формування культури взаємоповаги та підтримки між здобувачами освіти [28].

Водночас українські науковці, зокрема Г. Лещук, підкреслюють, що безбар'єрність виходить за межі інклюзії, оскільки спрямована не лише на окремі категорії здобувачів освіти, а на трансформацію всього освітнього середовища. За її визначенням, безбар'єрне середовище включає системні заходи для усунення фізичних, соціальних, психологічних та інформаційних перешкод, створюючи умови для повноцінної участі всіх учасників освітнього процесу незалежно від їхніх особливостей [27].

Н. Савінова та О. Чуйко зазначають, що інклюзивність є лише складовою концепції безбар'єрності, тоді як сама безбар'єрність охоплює значно ширший спектр соціальних груп, включно з внутрішньо переміщеними особами, ветеранами, дорослими здобувачами освіти та іншими соціально вразливими

категоріями. Вони підкреслюють, що безбар’єрне середовище спрямоване на забезпечення рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу і формування атмосфери соціальної підтримки та взаємодопомоги [51].

У працях С. Хатунцевої та І. Глазкової наголошується, що безбар’єрне освітнє середовище формується не лише через адаптацію фізичного простору, а й через зміну педагогічних установок, стилю комунікації та культури взаємодії. Вони звертають увагу на необхідність формування компетентностей педагогів щодо подолання соціальних і психологічних бар’єрів, а також на значення міжособистісних навичок і емоційної підтримки для створення сприятливого навчального середовища [57].

Дослідження І. Гуліватої та І. Ніколіної підтверджують, що сучасні цифрові інструменти відіграють важливу роль у забезпеченні інформаційної доступності, створенні дистанційних платформ та інтерактивних навчальних матеріалів. Водночас вони підкреслюють, що самі по собі цифрові технології не гарантують безбар’єрності, оскільки ефективне їхнє використання потребує педагогічного супроводу, адаптованих методик та підтримки здобувачів освіти на різних рівнях [13].

У контексті соціально-педагогічного підходу Е. Музафарова розглядає інклюзивні технології як засіб створення безбар’єрного навчання, наголошуючи на необхідності системної підтримки здобувачів освіти та інтеграції різних форм навчальної діяльності. Вона підкреслює, що лише комплексний підхід, що поєднує педагогічну підтримку, технологічні інструменти та організаційні заходи, забезпечує справжню безбар’єрність у освітньому процесі [33].

В аналітичних матеріалах НІСД безбар’єрність визначається як стратегічний напрям суспільного розвитку, що спрямований на забезпечення соціальної згуртованості та рівного доступу до ключових суспільних інститутів, зокрема освіти. Безбар’єрність у цьому контексті сприймається як інструмент соціальної інтеграції, сприяння реалізації прав людини та формування умов для повноцінної участі громадян у житті суспільства [16].

Узагальнюючи наукові підходи, можна стверджувати, що безбар’єрне

середовище в системі освіти є багатовимірним явищем, яке поєднує ідеї доступності, інклюзії, соціальної рівності, гуманістичної педагогіки та сучасних технологічних рішень. Воно спрямоване на створення умов для ефективного навчання, розвитку компетентностей та самореалізації всіх здобувачів освіти.

Таким чином, безбар'єрність у освіті доцільно розглядати як філософію та практику організації освітнього простору, що орієнтована на усунення будь-яких обмежень для навчання, розвитку та самореалізації особистості, забезпечення соціальної участі та професійної інтеграції.

Як цілісне явище безбар'єрне освітнє середовище має складну структуру, що включає кілька взаємопов'язаних компонентів, які забезпечують умови для повноцінної участі всіх учасників освітнього процесу незалежно від їхніх фізичних, соціальних чи психологічних особливостей. Виділяють чотири основні компоненти: матеріально-просторовий, організаційний, соціально-психологічний та інформаційно-комунікаційний.

1. Матеріально-просторовий компонент.

Матеріально-просторовий компонент включає всю фізичну інфраструктуру закладу освіти, що забезпечує рівний доступ і комфортне перебування для людей з обмеженими фізичними можливостями. До цього належать безбар'єрні входи та виходи, пандуси, ліфти, спеціально обладнані аудиторії, лабораторії, санітарні кімнати та меблі, адаптовані під різні потреби здобувачів освіти. Особлива увага приділяється безпечним маршрутам пересування, розміщенню тактильних та звукових вказівників для осіб з порушеннями зору та слуху, а також зон відпочинку, що відповідають стандартам комфорту та безпеки.

Окрім базової доступності, матеріально-просторовий компонент передбачає планування навчальних приміщень так, щоб уникати фізичних перешкод для пересування, а також інтеграцію інноваційних рішень, таких як модульні меблі та мобільні навчальні станції. Зарубіжні дослідники зазначають, що фізична доступність є необхідною, але недостатньою умовою безбар'єрності, оскільки повна інтеграція здобувачів освіти залежить також від

організаційних та соціально-психологічних чинників [59].

2. Організаційний компонент.

Організаційний компонент включає систему внутрішніх правил, процедур та практик закладу освіти, спрямованих на забезпечення рівних можливостей для всіх здобувачів освіти. Це охоплює адаптовані освітні програми, гнучкі графіки навчання, спеціальні форми оцінювання знань і навичок, а також політику підтримки різноманітності та інклюзії. Ключовим є узгодження адміністративних заходів із педагогічними ініціативами, що дозволяє створити передбачуване середовище для всіх учасників освітнього процесу.

Організаційний компонент також передбачає регулярний моніторинг ефективності впроваджених практик, аналіз потреб здобувачів освіти та коригування внутрішніх процедур. Українські науковці наголошують, що такий підхід забезпечує системність, прогнозованість і координацію між педагогами, адміністрацією та технічним персоналом закладу, сприяє підвищенню рівня задоволеності навчанням та створює рівні можливості для всіх учасників освітнього процесу [7].

3. Соціально-психологічний компонент.

Соціально-психологічний компонент визначає створення сприятливого мікроклімату в навчальному середовищі, який забезпечує емоційну підтримку, взаємоповагу та довіру між усіма учасниками освітнього процесу. Важливими складовими є розвиток міжособистісної взаємодії, педагогічних установок, мотивації, самостійності та комунікативних навичок здобувачів освіти.

Цей компонент передбачає впровадження заходів щодо подолання психологічних бар’єрів, таких як страх, тривожність, соціальна ізоляція або низька самооцінка, що можуть обмежувати участь у навчанні. Підтримуюче соціально-психологічне середовище сприяє не лише успішному засвоєнню знань, а й розвитку особистості, соціальної компетентності та здатності до співпраці [32].

4. Інформаційно-комунікаційний компонент.

Інформаційно-комунікаційний компонент передбачає забезпечення

доступу до навчальної інформації та ефективної взаємодії між учасниками освітнього процесу. Це включає адаптовані цифрові платформи, електронні освітні ресурси, інтерактивні програми, дистанційні інструменти та інформаційні системи, що враховують потреби різних категорій здобувачів освіти.

Ключовим елементом є педагогічний супровід використання цифрових ресурсів, створення стратегій комунікації та зворотного зв'язку, що дозволяє здобувачам освіти брати активну участь у навчанні, взаємодіяти з колегами та викладачами, а також отримувати необхідну підтримку при користуванні електронними ресурсами. Інформаційно-комунікаційний компонент забезпечує інтеграцію навчальної діяльності та комунікацій, що робить його невід'ємною частиною безбар'єрного освітнього середовища [33].

Загалом безбар'єрність у системі освіти виконує ключову роль у забезпеченні рівних можливостей для всіх учасників навчального процесу, незалежно від їхніх фізичних, соціальних чи культурних особливостей. Вона спрямована на усунення будь-яких перешкод, що обмежують доступ до освітніх ресурсів та послуг, і забезпечує повноцінну участь здобувачів освіти в навчанні, розвитку та самореалізації [27]. Реалізація принципу безбар'єрності сприяє формуванню інклюзивного та гуманістичного освітнього середовища, де цінуються різноманітність та унікальні здібності кожного учасника навчального процесу.

З позиції соціальної педагогіки, безбар'єрність є важливим чинником соціальної інтеграції, оскільки дозволяє здобувачам освіти з різними потребами брати активну участь у житті освітньої спільноти та розвивати соціальні компетенції. Вона сприяє подоланню стереотипів і упереджень щодо осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб або представників інших вразливих груп, створюючи умови для формування культури взаємоповаги та соціальної солідарності.

Крім соціальної функції, безбар'єрність має значну педагогічну роль, оскільки впливає на якість освітнього процесу. Створення безбар'єрного

середовища стимулює педагогів до впровадження адаптивних методів навчання, індивідуалізації підходів та використання сучасних технологій [57]. Це дозволяє оптимізувати процес засвоєння знань, враховуючи різні стилі навчання та особливості сприйняття інформації здобувачами освіти.

Безбар'єрність також сприяє розвитку особистісного потенціалу здобувачів освіти. Забезпечення рівного доступу до навчальних ресурсів, підтримки та зворотного зв'язку допомагає формувати у студентів і учнів впевненість у власних силах, самостійність та мотивацію до навчання. Це створює умови для розвитку критичного мислення, креативності та соціальної активності, що є важливими складовими успішної соціалізації та професійної підготовки [30].

Зарубіжні дослідження підтверджують, що впровадження безбар'єрних практик в освіті позитивно впливає на академічні досягнення та психологічний комфорт усіх учасників навчального процесу, а не лише осіб з обмеженими можливостями [59]. Це підкреслює універсальність принципу безбар'єрності як основи справедливого та ефективного освітнього середовища.

Отже, безбар'єрність у системі освіти є комплексним явищем, що поєднує соціальні, педагогічні та психологічні аспекти. Вона забезпечує доступність, рівність, інтеграцію та розвиток здобувачів освіти, формує культуру поваги та солідарності, а також стимулює вдосконалення освітніх практик і педагогічної майстерності. Реалізація принципу безбар'єрності є ключовою передумовою побудови сучасної, відкритої та ефективної системи освіти.

Таким чином, безбар'єрне середовище в системі освіти є комплексним явищем, що поєднує фізичну доступність, організаційні, соціально-психологічні та інформаційно-комунікаційні складові. Воно забезпечує рівні можливості для навчання, розвитку та самореалізації всіх учасників освітнього процесу, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, і спрямоване на усунення будь-яких перешкод, що можуть обмежувати участь здобувачів освіти.

Безбар'єрність виходить за межі інклюзії та формальної доступності,

охоплюючи соціальні, психологічні та комунікативні аспекти взаємодії учасників освітнього процесу. Вона передбачає створення безпечного, підтримуючого та толерантного освітнього середовища, формування соціальних компетенцій, розвитку мотивації та самостійності здобувачів освіти, а також стимулює педагогів до впровадження адаптивних методів навчання та сучасних технологій.

Формування безбар'єрного середовища є результатом системної взаємодії педагогів, адміністрації закладу, психологів, соціальних працівників та державних органів. Його реалізація сприяє соціальній інтеграції, розвитку особистісного потенціалу здобувачів освіти та побудові гуманістичного, відкритого та ефективного освітнього простору, що забезпечує рівність, повагу до різноманіття та доступ до якісної освіти для всіх учасників навчального процесу.

1.2 Нормативно-правові засади забезпечення безбар'єрності в закладах професійної (професійно-технічної) освіти

Забезпечення безбар'єрності в закладах професійної освіти ґрунтується на системі міжнародних і національних нормативно-правових актів, які визначають правові гарантії рівного доступу до освіти, недискримінації та соціальної інтеграції осіб з різними потребами. Нормативно-правова база виступає основою для формування державної політики у сфері безбар'єрності та регламентує діяльність закладів професійної освіти щодо створення доступного й інклюзивного освітнього середовища.

Ключовим міжнародним документом у цьому контексті є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, яка закріплює право кожної людини на освіту без дискримінації та на основі рівних можливостей. У статті 24 Конвенції підкреслюється, що держави-учасниці зобов'язані забезпечувати інклюзивну систему освіти на всіх рівнях, спрямовану на повний розвиток людського

потенціалу, почуття гідності та самоповаги осіб з інвалідністю [24].

Особливе значення Конвенція надає створенню доступного освітнього середовища, яке включає не лише фізичну доступність будівель і приміщень, а й адаптацію навчальних програм, методів навчання та форм оцінювання. Документ акцентує увагу на необхідності індивідуального підходу та надання розумного пристосування відповідно до потреб здобувачів освіти з інвалідністю, що є одним із ключових елементів безбар'єрності.

Окремо Конвенція наголошує на обов'язку держав забезпечувати надання допоміжних послуг і підтримки, які сприяють ефективному навчанню та соціальній інтеграції осіб з інвалідністю [24]. Йдеться про доступ до асистивних технологій, спеціальних навчальних матеріалів, перекладу жестовою мовою, а також підготовку педагогічних кадрів до роботи в умовах різноманіття освітніх потреб.

Важливою складовою міжнародного нормативного поля є документи ЮНЕСКО, у яких освіта розглядається як базове право людини та ключовий чинник сталого розвитку суспільства. У стратегіях і деклараціях ЮНЕСКО підкреслюється, що безбар'єрність є необхідною умовою забезпечення якісної освіти для всіх, зокрема для соціально вразливих груп населення, осіб з інвалідністю, мігрантів та внутрішньо переміщених осіб [66].

ЮНЕСКО послідовно просуває ідею «освіти для всіх», у межах якої безбар'єрність трактується як системна характеристика освітнього середовища. Вона охоплює доступ до навчальних ресурсів, можливість участі в освітньому процесі, а також створення безпечного та підтримуючого середовища, що сприяє академічному й особистісному розвитку кожного здобувача освіти [37].

Документи Європейського Союзу також відіграють важливу роль у формуванні сучасного розуміння безбар'єрності в освіті. У політиці ЄС безбар'єрність розглядається як складова соціальної інклюзії та рівності можливостей, а освіта визначається одним із ключових механізмів подолання соціальної нерівності та виключення.

Європейські стратегічні документи підкреслюють необхідність створення

доступного освітнього середовища для всіх категорій здобувачів освіти, незалежно від віку, стану здоров'я, соціального статусу чи життєвих обставин [16]. Особливий акцент робиться на професійній освіті як інструменті соціальної інтеграції та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці.

У контексті європейського підходу безбар'єрність пов'язується не лише з фізичною доступністю, а й із подоланням інформаційних, комунікативних та інституційних бар'єрів [14]. Це передбачає використання універсального дизайну в освіті, цифрових технологій та гнучких освітніх траєкторій, що відповідають різноманітним потребам здобувачів освіти.

Питання забезпечення безбар'єрності детально закріплені й у сучасних стратегічних документах Європейського Союзу, зокрема у Стратегії ЄС з прав осіб з інвалідністю на 2021-2030 рр. та «Європейському акті доступності». У цих документах проголошено курс на формування «безбар'єрної Європи», де особи з інвалідністю користуються рівними правами, отримують доступ до якісних послуг, мають можливість здобувати освіту, реалізовувати професійний потенціал і брати активну участь у суспільному житті [67]. У Стратегії наголошується на необхідності усунення системних перешкод, що обмежують участь людей з інвалідністю у різних сферах, зокрема в освіті, працевлаштуванні, соціальних взаєминах та цифровому середовищі, що безпосередньо пов'язано з модернізацією та підвищенням доступності освітніх систем країн Європи.

Європейський акт доступності спрямований на створення єдиних стандартів доступності та визначає обов'язкові вимоги до інфраструктури, послуг та цифрових продуктів у країнах-членах ЄС. Він охоплює також освітню сферу, підкреслюючи, що доступ до професійної підготовки, інформаційних ресурсів, електронних освітніх платформ і навчальних матеріалів має бути рівним для всіх. Запровадження положень акта передбачає впровадження принципів універсального дизайну, розвиток допоміжних технологій, удосконалення комунікаційних інструментів і створення умов, за яких здобувачі освіти з інвалідністю можуть не лише навчатися, а й повноцінно

самореалізуватися у професійному середовищі [34].

Таким чином, міжнародні документи формують потужне нормативне підґрунтя для розвитку політики безбар'єрності, що має комплексний характер і виходить за межі лише соціального захисту. Вони спрямовані на формування інклюзивного суспільства, у якому освіта, зокрема професійна, розглядається як ключовий механізм інтеграції, економічної активності та підвищення якості життя осіб з інвалідністю. Саме такі підходи дедалі більше впливають на національні політики, зокрема й українську, сприяючи гармонізації законодавства з європейськими стандартами безбар'єрності.

На національному рівні правові засади забезпечення безбар'єрності в освіті визначаються насамперед Конституцією України, яка гарантує рівність громадян перед законом, недопущення дискримінації за будь-якими ознаками та право кожного на освіту [25]. Конституційні норми закладають фундамент для формування державної політики рівного доступу до освітніх послуг, створюючи правові підвалини для запровадження інклюзивної та безбар'єрної освіти як одного з ключових напрямів розвитку освітньої системи. Конституційні гарантії рівних прав і можливостей стають базою для подальшої деталізації в спеціальному законодавстві, що регулює сферу професійної (професійно-технічної) освіти.

На цій конституційній основі правові засади забезпечення безбар'єрності в освіті конкретизуються в низці законодавчих актів України, які формують цілісну систему гарантій рівного доступу до освітніх можливостей. Закон України «Про освіту» закріплює принципи рівного доступу, недискримінації, інклюзивності та поваги до людської гідності, визначаючи відповідальність держави та закладів освіти за створення умов навчання для осіб з особливими освітніми потребами [44]. Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» конкретизує ці положення у сфері професійної підготовки, підкреслюючи важливість доступності освітнього середовища, виробничого навчання, професійної орієнтації та подальшої інтеграції здобувачів освіти в ринок праці [46].

Значущим елементом законодавчої бази є Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», який гарантує реалізацію прав на освіту, професійну підготовку та соціальний захист, визначає обов’язок держави усувати перешкоди, що обмежують доступ осіб з інвалідністю до освітніх та соціальних послуг [45]. У свою чергу, освітня політика України орієнтується не лише на забезпечення формального доступу, а й на створення умов для ефективного навчання, розвитку та самореалізації осіб з різними освітніми потребами в межах професійної освіти.

Вагомим стратегічним документом є Національна стратегія із створення безбар’єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена Кабінетом Міністрів України, яка визначає безбар’єрність одним із пріоритетів державної політики та передбачає системне усунення фізичних, інформаційних, соціальних, адміністративних і ментальних бар’єрів [47]. Указ Президента України «Про забезпечення створення безбар’єрного простору в Україні» конкретизує політичну волю на найвищому державному рівні та спрямовує діяльність центральних і місцевих органів влади на формування сприятливих умов для навчання, працевлаштування та суспільної інтеграції осіб з інвалідністю та інших уразливих груп [40].

У контексті професійної освіти безбар’єрність розглядається як багатовимірне явище, що охоплює фізичну доступність інфраструктури, ергономічність навчальних приміщень, інформаційну доступність ресурсів, цифрову інклюзивність, а також психологічну та соціальну підтримку здобувачів освіти. Вона передбачає створення таких умов, за яких кожен здобувач освіти, незалежно від стану здоров’я, соціального статусу, особливостей розвитку чи життєвих обставин, може безперешкодно здобувати професію, розвивати компетентності та реалізовувати власний потенціал. Сучасні підходи трактують безбар’єрність не лише як вимогу законодавства, а як ключову ознаку якісної, сучасної та гуманістично орієнтованої системи професійної освіти, що відповідає європейським стандартам. Аналітичні матеріали «Пріоритети та виклики політики безбар’єрності» акцентують увагу

на необхідності модернізації підходів до організації освітнього процесу, впровадження сучасних стандартів доступності, розвитку кадрового потенціалу та підсилення міжвідомчої взаємодії у сфері реалізації політики безбар'єрності в освіті. Окремо підкреслюється важливість забезпечення універсального дизайну, застосування допоміжних технологій, розвитку цифрових платформ, доступних для всіх категорій здобувачів освіти, а також створення підтримувального психологічного клімату в освітньому середовищі [39]. Це дозволяє розглядати безбар'єрність як системну характеристику функціонування закладів професійної освіти, що охоплює як організаційні, так і педагогічні, соціальні та управлінські аспекти.

Важливим підзаконним актом є постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти», яка визначає механізми упровадження інклюзії у професійній школі, регулює питання створення інклюзивних груп, функціонування фахових команд психолого-педагогічного супроводу, надання допоміжних послуг та адаптації навчального процесу. Документ окреслює вимоги до організації освітнього середовища, що відповідає потребам різних категорій здобувачів освіти, визначає форми індивідуальної підтримки, застосування індивідуальних програм розвитку, а також умови співпраці педагогів, психологів, соціальних педагогів та інших фахівців. Постанова спрямована на забезпечення комплексного підходу до реалізації інклюзивної освіти у системі професійної підготовки, що дозволяє поєднувати освітні, соціальні та реабілітаційні функції. Завдяки цьому інклюзія в професійній освіті перестає бути лише декларативним положенням і набуває чіткого нормативного механізму реалізації. Таким чином, зазначений нормативний документ створює правові підстави для практичної реалізації принципів рівного доступу, підтримки та захисту прав здобувачів освіти з особливими потребами [42]. Це забезпечує не лише формальне декларування прав, а й створює реальні інструменти для їх практичного втілення в освітній діяльності закладів професійної освіти.

Суттєве значення має і постанова Кабінету Міністрів України щодо проведення моніторингу та оцінки ступеня безбар'єрності об'єктів фізичного оточення й послуг для осіб з інвалідністю, яка визначає порядок, механізми та критерії перевірки доступності. Її впровадження спрямоване на забезпечення системного контролю за станом інфраструктури, послуг і процесів, що стосуються доступу до освіти, зокрема і в установах професійної освіти. Завдяки чітко розробленим критеріям оцінювання доступності створюються умови для об'єктивного аналізу ситуації, виявлення недоліків та визначення пріоритетних напрямів удосконалення матеріально-технічної бази навчальних закладів. Моніторинг також сприяє підвищенню прозорості та підзвітності освітніх установ щодо виконання вимог законодавства та стандартів доступності. Окрім того, результати такого оцінювання можуть використовуватися для планування бюджетних витрат, реалізації інфраструктурних проєктів, оптимізації управлінських рішень у сфері розвитку професійної освіти. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню ефективності державної політики у сфері забезпечення рівного доступу до освітніх послуг та гарантує більш високий рівень соціальної справедливості [43]. Таким чином, зазначена постанова виступає важливим інструментом реалізації концепції безбар'єрності на практичному рівні та забезпечує реальний, а не формальний характер доступності освітнього середовища.

В українському освітньому просторі важливим системоутворювальним елементом нормативно-правового забезпечення безбар'єрності виступають стратегічні документи державної політики, що визначають довгострокові пріоритети розвитку інклюзивної освіти. Одним із ключових серед них є Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання до 2029 року, яка окреслює комплексний підхід до формування інклюзивного освітнього середовища на всіх рівнях освіти, зокрема й у професійній. Стратегія спрямована на створення умов для рівного доступу до якісної освіти, розширення можливостей для здобувачів з особливими освітніми потребами та забезпечення їхньої системної підтримки в освітньому процесі [48].

Важливим інструментом реалізації положень Стратегії є операційні плани заходів, які конкретизують механізми її впровадження та визначають послідовність практичних дій державних органів, закладів освіти та партнерських інституцій. Вони передбачають розвиток мережі інклюзивних освітніх послуг, удосконалення механізмів фінансування інклюзивної освіти, підвищення кваліфікації педагогічних працівників, розбудову цифрової доступності, а також посилення інклюзивної культури в освітніх колективах. Особлива увага приділяється формуванню компетентностей педагогів у сфері роботи з різними категоріями здобувачів освіти, використанню сучасних технологій та створенню умов для персоналізованого навчання [41].

Зазначені документи відіграють важливу роль у забезпеченні стратегічної спадкоємності державної політики, що дозволяє не лише реагувати на актуальні виклики, а й планувати системний розвиток інклюзивної та безбар'єрної освіти на перспективу. Вони створюють нормативну основу для інтеграції принципів доступності, рівності можливостей та недискримінації у практику функціонування закладів професійної освіти, стимулюють інституційні зміни, інноваційні підходи та підвищення якості освітніх послуг. У такий спосіб Національна стратегія та плани її реалізації формують цілісне бачення розвитку інклюзивного освітнього простору та забезпечують системність і послідовність упровадження політики безбар'єрності [41; 48].

Крім того, державна політика безбар'єрності підтримується низкою планів заходів до Національної стратегії із створення безбар'єрного простору, які визначають конкретні етапи, строки та виконавців упровадження безбар'єрних рішень у закладах освіти. Це охоплює модернізацію матеріально-технічної бази, удосконалення сервісів підтримки здобувачів освіти, розвиток нормативно-правових механізмів та підвищення суспільної обізнаності щодо значущості безбар'єрності. Таким чином, національна нормативно-правова база України, спираючись на конституційні гарантії й спеціальне законодавство, формує цілісну систему регулювання та створює підґрунтя для системного впровадження безбар'єрності у закладах професійної освіти, забезпечуючи

реальні гарантії рівного доступу до якісної освіти для всіх здобувачів.

Нормативно-правові документи також визначають конкретні вимоги до закладів професійної освіти в контексті забезпечення безбар'єрності. Передусім це вимоги щодо доступності освітнього простору, включно з навчальними приміщеннями, майстернями, лабораторіями, соціально-побутовою інфраструктурою, які мають відповідати стандартам фізичної, інформаційної та комунікаційної доступності. Безбар'єрність розглядається не лише як технічне облаштування середовища, а як системна умова, що забезпечує можливість рівного доступу до освітнього процесу для всіх категорій здобувачів освіти, зокрема осіб з інвалідністю, представників соціально вразливих груп, внутрішньо переміщених осіб та інших категорій, що можуть зазнавати бар'єрів у реалізації права на освіту [16].

Окрему увагу в нормативних актах приділено адаптації освітніх програм, змісту навчання, форм організації освітнього процесу та системи оцінювання результатів навчання. Наголошується на необхідності впровадження індивідуальних освітніх траєкторій, застосування гнучких форм навчання, використання цифрових інструментів, які розширюють можливості доступу до освітніх ресурсів [13]. Важливим є й забезпечення педагогічного супроводу, психологічної підтримки та створення толерантної інклюзивної культури у закладах освіти, що сприяє зниженню ризику соціальної ізоляції та дискримінації [59; 65].

У межах нормативно-правового регулювання чітко окреслюються права та обов'язки учасників освітнього процесу. Здобувачі освіти мають гарантоване право на рівний доступ до освітніх послуг, отримання якісної освіти, повагу до людської гідності, врахування індивідуальних потреб та необхідної підтримки. Законодавство також передбачає захист від будь-яких форм дискримінації, стигматизації та упередженого ставлення [24; 25]. Такі положення узгоджуються з європейськими стратегічними підходами, відповідно до яких безбар'єрність трактується як базова умова реалізації прав людини [67].

Водночас нормативні документи визначають обов'язки педагогічних

працівників та адміністрації закладів професійної освіти, які полягають у забезпеченні умов освітнього процесу відповідно до принципів безбар'єрності. Зокрема, вони мають здійснювати організацію навчання з урахуванням можливостей і потреб кожного здобувача, запроваджувати універсальний дизайн навчання, сприяти інтеграції сучасних освітніх технологій, спрямованих на подолання бар'єрів навчання, професійної підготовки та соціалізації [19]. Важливою є й відповідальність адміністрації за забезпечення виконання державних стандартів доступності та реалізацію стратегічних державних рішень у сфері інклюзивної освіти.

Суттєве значення мають і дослідження бар'єрів освітнього середовища, які підкреслюють їх багатовимірний характер: фізичний, психологічний, комунікаційний, інформаційний, соціально-економічний [57]. У сучасних наукових працях акцентується, що подолання бар'єрів передбачає не лише структурні зміни, а й трансформацію філософії освіти — перехід до моделі, орієнтованої на людину, її можливості та розвиток потенціалу [64]. Це узгоджується з положеннями соціальної моделі інвалідності, що розглядає бар'єри як результат недосконалого соціального середовища, а не як властивість особистості [65].

У контексті професійної освіти особливо актуальними є питання доступності виробничої практики, лабораторно-практичної підготовки, здобуття кваліфікацій та наступної професійної інтеграції. Нормативні документи наголошують на необхідності створення умов для участі осіб з інвалідністю та інших уразливих категорій у всіх видах навчальної та практичної діяльності без обмежень. Це особливо важливо в умовах воєнного та повоєнного відновлення, коли питання соціальної інклюзії, доступності професійної підготовки та можливостей працевлаштування набувають стратегічного значення [35].

Таким чином, сучасне нормативно-правове поле створює підґрунтя для формування безбар'єрного освітнього середовища в закладах професійної освіти, забезпечуючи комплексний підхід до фізичної, цифрової,

комунікаційної, психологічної та соціальної доступності. Воно інтегрує міжнародні стандарти, національні стратегічні документи та наукові підходи, спрямовані на гарантування рівних освітніх можливостей. Разом ці положення сприяють формуванню освітнього простору, в якому кожен здобувач освіти може реалізувати власний потенціал, повноцінно брати участь у навчанні та професійній діяльності, що відповідає європейським інтеграційним тенденціям та принципам прав людини.

1.3 Види бар'єрів у освітньому середовищі закладів професійної (професійно-технічної) освіти

Освітнє середовище закладів професійної освіти характеризується специфічними особливостями організації навчального процесу, що включає теоретичну підготовку, виробниче навчання та практичну діяльність. У такому контексті бар'єри можуть проявлятися у різноманітних формах, обмежуючи повноцінну участь здобувачів освіти в навчальному процесі та впливаючи на їхню академічну успішність і соціальну інтеграцію.

Сучасні дослідження підтверджують, що бар'єри у закладах професійної освіти є багатовимірним явищем, що охоплює фізичні, інформаційні, соціальні та психологічні аспекти, і впливає на всі етапи освітнього процесу, від лекцій і практичних занять до виробничої практики.

Фізичні бар'єри визначаються як обмеження, що виникають через недоступність архітектурного середовища. Це включає вузькі двері, сходи без пандусів, відсутність ліфтів у багатоповерхових корпусах та незручні маршрути пересування між майстернями, лабораторіями й аудиторіями. Такі бар'єри суттєво ускладнюють участь здобувачів освіти з інвалідністю в навчальному процесі та практичних заняттях.

У професійних закладах фізичні бар'єри особливо відчутні під час виробничого навчання. Наприклад, на столярних або електротехнічних

майстернях відсутність регульованих робочих столів, спеціальних крісел або додаткових опор для студентів із порушенням опорно-рухового апарату може обмежувати можливість виконання практичних завдань і впливати на розвиток професійних навичок [2].

Інформаційні бар'єри формуються через недоступність навчальних матеріалів, неадаптовані підручники, відсутність електронних ресурсів із підтримкою assistive-технологій, обмежену цифрову доступність платформ та відсутність мультимедійних засобів.

В умовах професійної освіти інформаційні бар'єри проявляються, наприклад, коли відеоуроки з техніки безпеки не мають субтитрів або аудіоопису для осіб із порушенням зору, а електронні системи оцінювання не підтримують спеціальні шрифти або клавіатурні навігації [63]. Це створює труднощі у самостійному опрацюванні матеріалу та негативно впливає на академічну успішність.

Соціальні бар'єри включають дискримінацію, стигматизацію та упереджене ставлення серед однолітків або педагогів. Такі бар'єри можуть проявлятися у вигляді ігнорування ідей або пропозицій студентів з інвалідністю під час колективних практичних робіт, що знижує рівень соціальної інтеграції [61].

В умовах закладів професійної освіти соціальні бар'єри особливо відчутні у навчальних групах з виробничих дисциплін. Студенти, які відчувають упереджене ставлення, часто уникають групової роботи або виробничої практики, що перешкоджає розвитку командних компетенцій та професійної соціалізації [53].

Психологічні бар'єри включають тривожність, страх невдачі, низьку мотивацію та невпевненість у власних силах [56]. Вони можуть виникати через попередній негативний досвід, соціальну стигматизацію або відсутність підтримки з боку педагогів.

Такі бар'єри часто стають причиною зниження активності здобувачів освіти під час практичних і лабораторних занять. Наприклад, страх помилки

при роботі з електрообладнанням або незнання технології виготовлення виробу може призвести до пасивності та уникнення завдань, що знижує ефективність навчання [32].

Інколи бар'єри взаємодіють, створюючи комплексні проблеми. Наприклад, фізичні труднощі пересування можуть поглиблювати соціальну стигматизацію, а недостатня доступність матеріалів – збільшувати психологічний дискомфорт, що у результаті знижує успішність і мотивацію до професійного навчання.

Важливо зазначити, що у закладах професійної освіти бар'єри часто проявляються на етапі виробничої практики, коли здобувачі навчаються безпосередньо на підприємствах або майстернях. Фізичні обмеження, недостатня адаптація робочих місць і соціальна неприйнятність можуть ускладнювати засвоєння професійних навичок та сприяти формуванню негативного ставлення до навчального процесу [55].

У результаті комплексна наявність фізичних, інформаційних, соціальних і психологічних бар'єрів знижує академічну успішність, обмежує соціальну адаптацію та ускладнює професійне самовизначення здобувачів освіти.

Виявлення, класифікація та аналіз бар'єрів є необхідними кроками для підвищення якості освітнього середовища в закладах професійної освіти. Водночас для ефективного подолання цих обмежень важливо розуміти не лише їх прояви, а й джерела виникнення. Аналіз причин формування бар'єрів дозволяє визначити системні фактори, які створюють перешкоди для рівного доступу студентів до навчання та практичної діяльності. Такий підхід забезпечує глибше розуміння проблеми та формує основу для розробки цілісної стратегії з підвищення інклюзивності та безбар'єрності освітнього процесу.

Причини виникнення бар'єрів у закладах професійної освіти мають комплексний характер і формуються під впливом різних чинників – організаційних, управлінських, кадрових, соціокультурних, технічних, методичних, фінансових, комунікаційних, психологічних та культурних. Вони взаємопов'язані та часто посилюють один одного, створюючи складну систему

обмежень для здобувачів освіти.

1. Організаційні причини пов’язані з недосконалістю внутрішніх процедур закладів освіти. Наприклад, розклад занять може не враховувати потреби студентів з інвалідністю, що ускладнює своєчасне відвідування аудиторій і майстерень. Освітні програми та навчальні плани часто розробляються без урахування індивідуальних можливостей здобувачів, що створює додаткові бар’єри у засвоєнні матеріалу.

Недостатня адаптація освітнього процесу до реальних потреб студентів проявляється у незбалансованому поєднанні лекційної та практичної частин навчання. Це особливо критично для професійної освіти, де виробничі практики та майстер-класи займають значну частину навчального часу [26].

2. Управлінські причини виникають через відсутність стратегічного планування безбар’єрності та недостатній контроль за виконанням нормативних вимог щодо інклюзивності [58]. Наприклад, відсутність системи оцінювання доступності навчальних корпусів і майстерень призводить до нерівномірного впровадження інклюзивних практик.

В управлінському аспекті також простежується проблема недостатньої координації між адміністрацією, педагогічним колективом і фахівцями з інклюзії. Як наслідок, виникають розрізнені ініціативи, які не формують цілісної системи підтримки здобувачів освіти з різними потребами [62].

3. Кадрові причини формуються через недостатню підготовку педагогічних працівників щодо роботи з різними категоріями студентів. Часто викладачі та майстри виробничого навчання не мають компетенцій у сфері інклюзії, адаптації матеріалів або організації роботи в змішаних групах, що призводить до виникнення додаткових бар’єрів [53].

Недосконала кадрова підготовка проявляється також у відсутності методичних рекомендацій для роботи зі студентами, які мають фізичні, сенсорні чи когнітивні обмеження. Відсутність таких компетенцій ускладнює взаємодію між педагогами та студентами та знижує ефективність навчального процесу.

4. Соціокультурні причини проявляються через усталені стереотипи, упереджене ставлення та недостатню толерантність серед учасників освітнього процесу. Це може призводити до формування негативного ставлення до студентів з інвалідністю, їхньої ізоляції у навчальних групах або уникання колективної роботи. У навчальних групах студенти, які відчувають упереджене ставлення, часто не беруть активної участі в обговореннях або командних практичних завданнях, що знижує рівень соціальної інтеграції та розвитку комунікативних навичок [36]. Соціокультурні бар'єри часто взаємодіють із психологічними, посилюючи тривожність, страх перед невдачею та низьку мотивацію, що негативно впливає на успішність навчання та формування професійної самостійності.

5. Технічні та інфраструктурні причини пов'язані із застарілими навчальними корпусами, відсутністю сучасного обладнання та недостатнім забезпеченням адаптивними технологіями для людей з інвалідністю [17]. Наприклад, відсутність пандусів, ліфтів, спеціально обладнаних майстерень або регульованих робочих столів у навчальних приміщеннях суттєво обмежує можливості студентів з порушенням опорно-рухового апарату у практичній підготовці. Такі умови призводять до того, що здобувачі освіти не можуть повноцінно виконувати практичні завдання та відчувають дискомфорт під час пересування навчальним простором.

6. Методичні причини включають недосконалі навчальні програми, відсутність адаптованих методик викладання та дидактичних матеріалів для різних категорій здобувачів освіти. Наприклад, відсутність візуальних або аудіо-матеріалів для студентів із порушеннями зору чи слуху ускладнює засвоєння теоретичних знань. Недосконалі методики не враховують різний рівень підготовки та темп навчання студентів, що створює додаткові труднощі у формуванні професійних компетенцій та знижує загальну ефективність освітнього процесу.

7. Фінансові причини виникають через обмеженість бюджету на створення безбар'єрного середовища та недостатність ресурсів для закупівлі

адаптивного обладнання, цифрових платформ або організації додаткових заходів підтримки студентів. Це обмежує можливість впровадження сучасних технологій, організації інклюзивних майстер-класів та забезпечення рівних умов для всіх учасників освітнього процесу.

8. Комунікаційні причини пов’язані з недостатньою поінформованістю здобувачів освіти та персоналу про доступні послуги, підтримку та механізми інклюзії. Наприклад, студенти можуть не знати про можливість використання адаптивного обладнання або спеціальних навчальних ресурсів, а педагогічні працівники – про методичні рекомендації для роботи з різними категоріями студентів. Це обмежує ефективність взаємодії та реалізацію потенціалу студентів, а також сприяє появі додаткових бар’єрів у навчанні та соціальній інтеграції [59].

9. Психологічні та мотиваційні причини проявляються у низькому рівні самостійності та впевненості у власних силах, страху перед соціальною стигмою або невдалим досвідом навчання. Студенти можуть уникати практичних завдань або групової роботи через побоювання зробити помилку або не відповідати очікуванням викладачів. Це призводить до зниження активності та мотивації, формування негативного ставлення до професійного навчання та уповільнення розвитку професійних компетенцій [60].

10. Культурні та ціннісні причини – це несформованість у колективі культури інклюзії, недостатня толерантність до різноманітності та стереотипні уявлення про можливості людей з особливими потребами. Вони впливають на взаємодію студентів і педагогів, створюють психологічний дискомфорт і обмежують повноцінну участь у навчанні. Неврахування ціннісних аспектів інклюзії у колективі сприяє закріпленню негативних стереотипів та підвищує ризик соціальної ізоляції студентів [26].

Взаємодія всіх цих чинників створює комплексний ефект, що формує стійкі бар’єри у професійних закладах освіти. Це підкреслює необхідність системного підходу до аналізу та планування заходів, спрямованих на підвищення доступності та інклюзивності навчального середовища. Розуміння

причин формування бар'єрів дозволяє визначити пріоритетні напрямки для вдосконалення освітнього процесу, підготовки педагогічних кадрів і створення умов, що сприятимуть повноцінній участі всіх здобувачів освіти у навчанні та професійній діяльності.

Бар'єри у закладах професійної освіти суттєво впливають на освітній процес, обмежуючи академічну успішність, соціальну адаптацію та професійне самовизначення здобувачів. Недоступність навчальних матеріалів, відсутність адаптованих практичних занять та недостатня підтримка педагогів знижують рівень засвоєння знань і формування професійних компетенцій, що відображається на оцінках і навчальних результатах. Соціальні та психологічні бар'єри, включаючи упереджене ставлення, стигматизацію та низьку мотивацію, ускладнюють інтеграцію студентів у колектив, формування партнерських стосунків і навичок командної роботи. Одночасно обмеження у доступі до виробничих практик і професійної орієнтації ускладнюють усвідомлення власних професійних інтересів та компетентностей, що гальмує процес професійного самовизначення та підготовки до майбутньої кар'єри.

Бар'єри у закладах професійної освіти мають специфічний характер через поєднання теоретичного навчання та виробничих практик. На етапі виробничого навчання здобувачі стикаються з фізичними обмеженнями, які проявляються у нерегульованих робочих столах, відсутності спеціального інструменту та адаптивного обладнання на майстернях. Для студентів із порушеннями опорно-рухового апарату чи сенсорними обмеженнями такі умови значно ускладнюють можливість виконання професійних завдань та набуття практичних навичок, що безпосередньо впливає на формування їх професійної компетентності [20].

Інформаційні бар'єри особливо яскраво проявляються під час освоєння технологічних процесів і правил безпеки на виробничих майстернях. Наприклад, відсутність доступних інструкцій, наочних матеріалів або цифрових ресурсів із адаптивними функціями для студентів з порушеннями зору чи слуху ускладнює розуміння технологічних операцій і алгоритмів виконання

практичних завдань. Це може призводити до помилок у роботі, підвищеного ризику травматизму та зниження рівня впевненості студентів у власних професійних здібностях.

Соціальні та психологічні бар'єри у виробничих групах проявляються через нерівність у взаємодії та підтримці студентів. Студенти з інвалідністю або тими, хто потребує додаткових пояснень, часто опиняються в ізоляції, не отримуючи повноцінної участі в колективних проектах і командних завданнях. Нерідко виникає страх демонструвати свої знання або просити допомогу, що знижує мотивацію до активної участі та уповільнює процес навчання у практичних умовах.

Фінансові та інфраструктурні бар'єри також проявляються у виробничому навчанні та практиці, оскільки заклади професійної освіти не завжди мають ресурси для оновлення майстерень або закупівлі адаптивного обладнання. Це створює ситуацію, коли частина студентів позбавлена можливості працювати з сучасними інструментами і технологіями, що формує нерівні умови для набуття професійних компетенцій і ускладнює підготовку до реальних умов праці.

Таким чином, виявлення і класифікація бар'єрів у закладах професійної освіти є важливим етапом для подальшого створення безбар'єрного та інклюзивного освітнього середовища, що забезпечує рівні можливості для всіх учасників освітнього процесу.

1.4 Психолого-педагогічні умови формування безбар'єрного освітнього середовища

Психолого-педагогічні умови у закладах професійної освіти визначаються як сукупність факторів, які забезпечують ефективне навчання, розвиток і соціальну інтеграцію всіх здобувачів освіти. Вони створюють сприятливе середовище, у якому студенти можуть реалізувати свій потенціал, розвивати

професійні та соціальні компетенції, а педагогічні працівники – ефективно підтримувати навчальний процес. Розуміння цих умов дозволяє враховувати індивідуальні особливості студентів і забезпечувати рівні можливості для всіх учасників освітньої діяльності..

Психологічні умови освітнього процесу визначаються як сукупність факторів, що забезпечують емоційний комфорт, безпеку та підтримку здобувачів освіти, сприяючи їхній пізнавальній активності, самостійності та впевненості у власних силах. Вони передбачають формування толерантного та підтримуючого середовища, де кожен студент має можливість реалізувати свої здібності незалежно від індивідуальних особливостей. Такі умови охоплюють розвиток позитивної мотивації до навчання, зниження тривожності, запобігання страху соціальної стигми та створення емоційної підтримки у взаємодії з педагогами та однолітками [5].

Педагогічні умови, у свою чергу, зосереджені на організації навчальної діяльності таким чином, щоб забезпечити ефективне засвоєння знань та розвиток професійних компетенцій. Вони включають методичну підготовку педагогів, адаптацію навчальних програм, використання різноманітних форм і засобів навчання, а також створення можливостей для індивідуалізації та диференціації навчального процесу. Педагогічні умови мають на меті забезпечити рівний доступ до освітніх ресурсів і практичної підготовки для всіх студентів, включаючи тих, хто має особливі освітні потреби [54].

Комплексне поєднання психологічних і педагогічних умов створює цілісне середовище, яке підтримує ефективне навчання та соціалізацію здобувачів освіти. Саме поєднання емоційної підтримки та організаційної структурованості навчального процесу дозволяє зменшити вплив бар’єрів та забезпечити активну участь студентів у різних видах освітньої діяльності, від лекцій та практичних занять до виробничого навчання та практики [50].

Таким чином, психолого-педагогічні умови слугують базисом для формування безбар’єрного освітнього середовища, де кожен здобувач освіти має рівні можливості для навчання, розвитку професійних навичок та

соціальної інтеграції. Вони визначають ефективність навчання, сприяють підвищенню мотивації, формуванню самостійності та розвитку компетентностей, необхідних для професійного та особистісного становлення.

Виділимо ці умови.

Першою психолого-педагогічною умовою формування безбар'єрного освітнього середовища є толерантний психологічний клімат, який створює атмосферу безпеки, довіри та взаємоповаги серед усіх учасників освітнього процесу. Такий клімат забезпечує здобувачам освіти відчуття підтримки та захищеності, що сприяє їхній ефективній адаптації та активній участі у навчанні [5]. У середовищі, де панує толерантність, студенти можуть відкрито висловлювати власні думки, ставити запитання та брати участь у дискусіях, не побоюючись критики чи висміювання. Це особливо важливо для студентів із різними особливими потребами або тих, хто раніше зазнав негативного досвіду у навчанні, оскільки позитивна психологічна атмосфера знижує рівень тривожності та страху невдачі.

Толерантний психологічний клімат включає позитивне ставлення педагогів до різноманітності студентів, розуміння їхніх індивідуальних потреб та повагу до особливостей розвитку кожного. Педагогічний персонал, який демонструє терпимість і відкритість, формує середовище, де студенти почувають себе прийнятими та важливими, що зменшує ризик соціальної ізоляції та сприяє покращенню емоційного стану. У такому середовищі учні легше долають внутрішні бар'єри, підвищується їхня впевненість у власних силах і мотивація до навчання.

Особливу увагу приділяють розвитку емпатії та взаєморозуміння між студентами, що стає основою дружньої та підтримуючої атмосфери в групі. Це передбачає навчання студентів комунікативним навичкам, умінню слухати та враховувати думки інших, а також наданню допомоги однокурсникам у складних завданнях. Наприклад, під час групових практичних занять студенти можуть підтримувати один одного, пояснювати незрозумілі моменти та ділитися власним досвідом, що сприяє формуванню колективної

відповідальності та взаємної підтримки. Розвиток емпатії також допомагає студентам зрозуміти, що різноманітність можливостей і стилів навчання – це ресурс для спільного навчання, а не перешкода.

Толерантний психологічний клімат передбачає також активне запобігання дискримінації та упередженому ставленню як серед студентів, так і з боку педагогів та майстрів виробничого навчання. Педагогічні працівники повинні демонструвати позитивні моделі поведінки, які стимулюють співпрацю, взаємодопомогу та колективне досягнення цілей. Це включає підтримку студентів у складних ситуаціях, справедливе оцінювання, заохочення ініціативи та врахування індивідуальних досягнень. Наприклад, якщо студент відчуває труднощі під час роботи на виробничій практиці, педагог може запропонувати альтернативні способи виконання завдання або надати додаткову підтримку, водночас не дискримінуючи і не виділяючи студента негативно. Такі практики формують у студентів відчуття приналежності до навчальної спільноти та стимулюють активну участь у навчальному процесі.

Другою умовою формування безбар’єрного освітнього середовища виступає інклюзивна компетентність педагогів, яка визначає їх здатність організовувати навчальний процес з урахуванням потреб усіх студентів. Компетентність передбачає глибокі знання про особливості розвитку різних категорій здобувачів освіти, володіння методами адаптації навчального матеріалу, використання диференційованих підходів та способів підтримки студентів з обмеженими можливостями [54]. Педагоги з інклюзивною компетентністю здатні створювати умови, за яких кожен студент може проявити свої здібності, отримати необхідну допомогу та досягти успіху в навчанні незалежно від фізичних, сенсорних чи когнітивних особливостей.

Інклюзивна компетентність передбачає не лише методичні знання, а й розвиток особистісних якостей педагога, таких як терплячість, чуйність, уважність та здатність враховувати індивідуальні потреби студентів. Ці якості дозволяють педагогам адекватно реагувати на труднощі та проблеми, що виникають у процесі навчання, а також підтримувати активну участь кожного

студента в освітньому процесі. Наприклад, педагог може помітити, що студент із сенсорними обмеженнями відстає під час групового завдання, і запропонувати інший спосіб виконання завдання або надати додаткові інструкції, не створюючи почуття дискомфорту чи приниження.

Педагогічна компетентність включає також здатність оцінювати ефективність використаних методів та підходів, аналізувати результати навчання та коригувати освітній процес відповідно до потреб групи та окремих студентів. Це передбачає регулярний моніторинг успішності, спостереження за взаємодією студентів у групі та адаптацію завдань і темпу навчання. Такий підхід дозволяє забезпечити максимальну продуктивність кожного студента, стимулює розвиток професійних навичок та підвищує загальну якість освітнього процесу.

Інклюзивна компетентність педагогів також включає використання сучасних технологій та адаптивних методів навчання, що дозволяють забезпечити доступність матеріалів для студентів із різними особливостями сприймання інформації. Це може бути застосування мультимедійних матеріалів, електронних платформ із підтримкою assistive-технологій, дидактичних ігор та інтерактивних завдань, які враховують різний рівень підготовки та індивідуальні стилі навчання. Завдяки цьому студенти отримують можливість працювати у зручному для себе темпі, що сприяє розвитку самостійності та підвищенню мотивації до навчання.

Третьою умовою формування безбар’єрного середовища є партнерська взаємодія між усіма учасниками освітнього процесу, що включає ефективну комунікацію, спільне планування та прийняття рішень. Вона об’єднує педагогів, студентів, адміністрацію закладу та спеціалістів з соціальної та психологічної підтримки [50].

Партнерська взаємодія сприяє вирішенню проблем доступності та організації навчального процесу. Вона дозволяє координувати дії педагогів і фахівців, щоб кожен студент отримував необхідну підтримку для успішного засвоєння навчального матеріалу.

Таке партнерство передбачає регулярний обмін інформацією про ресурси, методи навчання та досягнення студентів. Це формує у студентів відчуття залученості та відповідальності за власне навчання, а у педагогів – усвідомлення важливості командної роботи.

Партнерська взаємодія також передбачає активну участь студентів у процесі прийняття рішень щодо організації навчання. Це дозволяє враховувати їхні побажання, пропозиції та індивідуальні потреби, що підвищує ефективність освітнього процесу.

Партнерство між учасниками освітнього процесу стимулює розвиток соціальних навичок студентів, таких як комунікація, співпраця, вирішення конфліктів та взаємопідтримка, що є важливим аспектом підготовки до професійної діяльності.

Четвертою умовою формування безбар'єрного освітнього середовища є індивідуалізація навчання, яка передбачає адаптацію темпу навчання, методів викладання та навчальних матеріалів відповідно до індивідуальних здібностей, особливостей сприймання інформації та навчальних потреб кожного студента [18]. Індивідуалізація дозволяє педагогам організовувати процес навчання таким чином, щоб кожен студент міг працювати у комфортному для себе темпі, отримувати підтримку при необхідності та максимально ефективно засвоювати навчальний матеріал.

Завдяки індивідуалізації навчання можна усунути або мінімізувати бар'єри, які виникають через різницю в рівні підготовки, швидкості сприймання нової інформації або наявності спеціальних освітніх потреб. Наприклад, студенти з порушеннями слуху можуть отримувати матеріали з субтитрами або текстовими роз'ясненнями, а студенти з труднощами концентрації – короткі структуровані завдання з чіткими інструкціями. Це забезпечує рівні можливості для розвитку знань, умінь і професійних навичок, створюючи умови для повноцінної участі у навчальному процесі.

Індивідуалізація навчання також підвищує мотивацію студентів, оскільки кожен відчуває, що його потреби враховуються, а успіхи помічаються та

заохочуються. Вона сприяє формуванню внутрішньої зацікавленості у навчанні, стимулює активність під час практичних занять та лабораторних робіт і допомагає розвивати професійні компетенції у відповідності до індивідуальних здібностей та потенціалу.

Крім того, індивідуалізація навчання сприяє формуванню впевненості студентів у власних силах, розвитку самостійності та відповідальності за власне навчання. Студенти отримують можливість приймати рішення щодо способів опрацювання матеріалу, організації свого часу та підходів до виконання завдань, що позитивно впливає на розвиток навичок самоконтролю та самоменеджменту.

Вона також підтримує процес професійного самовизначення, оскільки студенти мають можливість експериментувати з різними методами виконання завдань, визначати власні сильні сторони та зони розвитку, а також усвідомлено обирати професійні напрями відповідно до своїх інтересів і компетенцій. У результаті індивідуалізація навчання сприяє не лише академічному розвитку, а й соціальній інтеграції студентів у колектив та формуванню комунікативних і командних навичок, що є важливою складовою підготовки до професійної діяльності.

Комплексне поєднання всіх зазначених психолого-педагогічних умов – толерантного психологічного клімату, інклюзивної компетентності педагогів, партнерської взаємодії та індивідуалізації навчання – створює ефективне безбар’єрне освітнє середовище. Воно забезпечує рівні можливості для навчання, соціальної інтеграції та розвитку професійних компетенцій усіх здобувачів освіти.

Зазначимо, що роль педагогічних працівників у формуванні безбар’єрного освітнього середовища є визначальною, оскільки саме вони безпосередньо організовують навчальний процес, взаємодіють зі студентами та створюють умови для засвоєння знань і розвитку професійних компетенцій. Від компетентності та чутливості педагогів залежить, наскільки ефективно студенти зможуть долати труднощі, пов’язані з індивідуальними

особливостями, та відчувати себе рівноправними учасниками освітнього процесу [62].

Майстри виробничого навчання виконують ключову роль у забезпеченні доступності практичних завдань та безпечного використання обладнання. Вони адаптують робочі місця та технологічні процеси відповідно до потреб студентів, враховують фізичні та сенсорні обмеження, контролюють безпеку та організовують роботу так, щоб кожен студент міг брати участь у практичних заняттях на рівних умовах [29]. Такі дії не лише забезпечують виконання завдань, але й формують професійні навички та впевненість у власних можливостях.

Викладачі відповідають за адаптацію теоретичного матеріалу та організацію умов для активного навчання. Вони використовують диференційовані та інтерактивні методи, забезпечують доступ до навчальних ресурсів і підтримують студентів у процесі опрацювання складних тем. Викладачі також стимулюють розвиток критичного мислення, самостійності та уміння застосовувати знання на практиці, що є важливою складовою безбар’єрного середовища [60].

Психологи та соціальні педагоги відіграють важливу роль у підтримці емоційного стану студентів, зменшенні тривожності та страху перед невдачею. Вони проводять індивідуальні та групові консультації, навчають студентів комунікативним навичкам і методам саморегуляції, допомагають формувати впевненість у власних силах та розвиток соціальних компетентностей [3]. Їхня робота забезпечує психологічну стабільність та сприяє ефективній взаємодії всередині групи.

Спільна діяльність усіх педагогічних працівників створює комплексну систему підтримки, у якій кожен елемент взаємодіє з іншими. Викладачі, майстри виробничого навчання, психологи та соціальні педагоги координують свої дії, обмінюються інформацією про потреби студентів і разом вирішують проблеми доступності, безпеки та адаптації навчального процесу [52]. Такий підхід забезпечує гармонійне поєднання теоретичного навчання, практичних

навичок та психологічної підтримки.

В результаті професійна діяльність педагогічних працівників у системі безбар'єрного навчання не обмежується лише передачею знань і навичок. Вона формує інклюзивну культуру навчального середовища, стимулює розвиток партнерських відносин, підтримує активність і мотивацію студентів та забезпечує рівні можливості для їхнього професійного та особистісного розвитку [6]. Завдяки комплексному підходу всі учасники освітнього процесу отримують умови для максимально ефективного навчання.

Психологічна підтримка здобувачів освіти виступає окремим, але надзвичайно важливим компонентом безбар'єрного освітнього середовища. Вона забезпечує студентам відчуття безпеки та підтримки, що дозволяє ефективніше адаптуватися до навчального процесу та долати труднощі, пов'язані з індивідуальними особливостями або новими вимогами.

Одним із ключових аспектів психологічної підтримки є емоційна допомога. Викладачі, психологи та соціальні педагоги створюють атмосферу довіри та взаємоповаги, де студент може відкрито висловлювати свої переживання, отримувати розуміння та підтримку. Це зменшує рівень стресу та тривожності, що виникає під час засвоєння нового матеріалу або виконання складних практичних завдань [3].

Консультування у складних ситуаціях є наступним важливим елементом. Психологічна підтримка передбачає індивідуальні та групові консультації, під час яких студенти отримують допомогу у подоланні страхів, невпевненості або конфліктів у навчальному середовищі [62]. Такі заходи сприяють розвитку навичок саморегуляції, емоційної стійкості та соціальної адаптації.

Своєчасна психологічна підтримка також сприяє збереженню мотивації та активної участі у навчальному процесі. Коли студенти відчувають, що їхні потреби та переживання враховуються, вони стають більш зацікавленими у навчанні, готовими до самостійного опанування знань та розвитку професійних компетенцій [60].

У результаті інтеграція психологічної підтримки у безбар'єрне

середовище формує комфортне, безпечне та сприятливе освітнє середовище, яке стимулює особистісний та професійний розвиток студентів. Комплексний підхід, що поєднує емоційну підтримку, консультування та розвиток навичок саморегуляції, забезпечує ефективну взаємодію між студентами та педагогами, сприяючи успішному засвоєнню знань та формуванню інклюзивної культури.

Отже, формування безбар'єрного освітнього середовища у закладах професійної освіти ґрунтується на комплексі психолого-педагогічних умов, які забезпечують рівні можливості для навчання, розвитку професійних компетенцій та соціальної інтеграції здобувачів освіти. Толерантний психологічний клімат, інклюзивна компетентність педагогів, партнерська взаємодія та індивідуалізація навчання створюють сприятливе середовище, де студенти відчувають підтримку, безпеку та мотивацію до навчання. Взаємодія викладачів, майстрів виробничого навчання, психологів та соціальних педагогів забезпечує гармонійне поєднання теоретичних знань, практичних навичок і психологічної підтримки, сприяючи всебічному розвитку студентів та формуванню інклюзивної культури закладу освіти.

РОЗДІЛ 2
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ БЕЗБАР'ЄРНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

2.1 Аналіз стану безбар'єрного середовища в закладі професійної (професійно-технічної) освіти

Для ґрунтовного розуміння умов навчання та забезпечення рівного доступу до освітніх можливостей важливим є аналіз стану безбар'єрного середовища в закладі професійної (професійно-технічної) освіти. Такий аналіз дає змогу оцінити рівень архітектурної, організаційної, інформаційної та соціально-психологічної доступності освітнього простору для всіх категорій здобувачів освіти, зокрема осіб з особливими освітніми потребами. Він дозволяє визначити сильні сторони функціонування закладу, окреслити наявні перешкоди та бар'єри, а також виявити напрями вдосконалення інфраструктури, навчально-виховного процесу й підтримувальних сервісів. Результати такого дослідження є важливим підґрунтям для створення інклюзивного, комфортного та безпечного освітнього середовища, що відповідає сучасним вимогам доступності та принципам рівних можливостей.

Для проведення аналізу було обрано Державний навчальний заклад «Запорізький промисловий центр професійно-технічної освіти», який розташований у місті Запоріжжі та є одним із провідних закладів професійної освіти регіону. Заклад здійснює підготовку кваліфікованих робітничих кадрів для промислової, технічної, сервісної та інших сфер, забезпечуючи здобувачам освіти можливість опанувати сучасні робітничі професії відповідно до потреб ринку праці. Освітній процес поєднує теоретичну підготовку з виробничим навчанням, що сприяє формуванню практичних умінь, професійних компетентностей та готовності до майбутньої трудової діяльності [1]. Саме цей заклад було обрано для дослідження, оскільки він має розвинену матеріально-

технічну базу, багаторічний досвід підготовки фахівців та активно функціонує в умовах сучасних вимог до інклюзивності та безбар'єрності освітнього середовища.

Аналіз стану безбар'єрного середовища у ДНЗ «Запорізький ПЦПТО» дав можливість більш детально оцінити рівень доступності освітнього процесу для всіх категорій здобувачів освіти та визначити, наскільки умови навчання відповідають принципам інклюзивності, рівних прав та можливостей. Особлива увага приділялася не лише формальному забезпеченню безбар'єрності, а й фактичній здатності закладу задовольняти потреби здобувачів освіти з різними формами освітніх потреб, зокрема осіб з інвалідністю, дітей з ООП, внутрішньо переміщених осіб та інших соціально вразливих категорій. Оцінювання включало аналіз організаційних, матеріально-технічних, архітектурних та соціально-психологічних аспектів доступності.

Заклад орієнтований на підготовку кваліфікованих робітничих кадрів, тому доступність навчального середовища має охоплювати як теоретичну складову навчання, так і практичну підготовку в умовах, наближених до реального виробничого середовища. Це означає, що безбар'єрність повинна забезпечувати можливість усім здобувачам освіти брати участь у практичних заняттях, навчально-виробничих процесах, користуватися інструментами та технологічним обладнанням без фізичних чи організаційних перешкод. Важливим є також створення комфортного та безпечного середовища, яке сприятиме професійному становленню, формуванню практичних умінь і навичок та соціальній інтеграції студентів.

У структурі закладу функціонує розвинена система навчальних приміщень, що включає навчальні кабінети, лабораторії, виробничі майстерні, комп'ютерні класи, бібліотеку, інформаційні та ресурсні зони, приміщення для позанавчальної діяльності. Наявність різноманітних навчальних локацій створює базові умови для реалізації професійної освіти на сучасному рівні, забезпечує різноманітність навчальних форм і методів та сприяє підвищенню якості освітнього процесу. Водночас важливою є не лише кількість і

функціональність приміщень, але й їх відповідність вимогам доступності, ергономічності та комфортності для різних категорій здобувачів освіти.

З позиції фізичної безбар'єрності увага зосереджується на доступності основних будівель, навчальних приміщень та території закладу. Насамперед враховується наявність безпечних і зручних входів до будівель, облаштованих пандусами чи іншими пристосуваннями для осіб з порушеннями опорно-рухового апарату, зручність переміщення між поверхами, наявність ліфтів або підйомників, ширина коридорів та дверних прорізів. Важливим аспектом є можливість студентів вільно пересуватися територією, безперешкодно потрапляти до всіх необхідних навчальних приміщень, місць загального користування, санітарно-гігієнічних зон, актових та спортивних залів. Це визначає реальний рівень відкритості закладу для кожного здобувача освіти.

Окремий важливий аспект становить стан навчальних кабінетів, лабораторій та майстерень, де здійснюється безпосередньо теоретична та практична підготовка студентів. Доступ до обладнання, раціональне розміщення меблів, освітлення, відповідність робочих місць ергономічним вимогам, наявність спеціально адаптованих місць для осіб з особливими потребами суттєво впливають на комфорт та можливість повноцінної участі всіх здобувачів освіти у навчальному процесі. Крім того, важливим є створення доброзичливої психологічної атмосфери, відкритості педагогів до взаємодії, готовності надавати підтримку студентам, які цього потребують, що у комплексі забезпечує формування по-справжньому інклюзивного освітнього середовища.

Майстерні виробничого навчання відіграють особливо важливу роль, адже саме в них студенти опановують професійні навички та отримують практичний досвід, необхідний для майбутньої трудової діяльності. У цьому контексті важливим є оцінка доступності робочих зон, зручності робочих місць, можливості безпечного перебування у приміщеннях та виконання навчальних завдань студентами з різними освітніми потребами. Враховується, наскільки обладнання розташоване ергономічно, чи забезпечено достатній простір для

пересування, чи створені умови для роботи студентів з обмеженими можливостями здоров’я. Особлива увага приділяється дотриманню вимог техніки безпеки, наявності візуальних і текстових інструкцій, доступності засобів індивідуального захисту, що сприяє формуванню безпечного та комфортного середовища під час професійної підготовки.

Значущим компонентом фізичного середовища є санітарно-гігієнічні приміщення, кімнати відпочинку та побутові зони, які забезпечують повсякденні потреби здобувачів освіти. Їх технічний стан, чистота, облаштованість та рівень доступності істотно впливають на загальне відчуття комфорту, фізичну безпеку та психологічне благополуччя студентів у закладі. Важливим є те, чи відповідають ці приміщення санітарним нормам, чи достатньо вони просторі, чи можуть ними безперешкодно користуватися студенти з особливими потребами. Такі зони є важливою складовою підтримки позитивного мікроклімату в навчальному закладі та сприяють збереженню здоров’я, працездатності й емоційної рівноваги здобувачів освіти.

Помітну роль у створенні безбар’єрного освітнього середовища відіграє забезпеченість навчального закладу сучасними технічними засобами та цифровими ресурсами. Наявність мультимедійного обладнання, комп’ютерної техніки, інтерактивних засобів навчання, доступу до мережі Інтернет дає змогу розширювати освітні можливості студентів, урізноманітнювати форми навчальної діяльності та підвищувати її ефективність. Використання цифрових платформ, електронних ресурсів і сучасних засобів комунікації дозволяє організувати навчальний процес більш гнучко, забезпечувати дистанційну підтримку, надавати додаткові матеріали та створювати умови для індивідуалізації навчання. Таким чином, технічне оснащення виступає важливою складовою безбар’єрності, роблячи освіту більш доступною, зручною та відповідною вимогам сучасного суспільства.

Важливим напрямом аналізу є організація навчального процесу, оскільки саме від його структури, побудови та змістового наповнення значною мірою залежить рівень безбар’єрності освітнього середовища. У закладі здійснюється

навчання різних категорій студентів, що передбачає врахування їх індивідуальних можливостей, рівня попередньої підготовки, освітніх інтересів та потреб. Це вимагає гнучкості в організації занять, можливості адаптації навчального матеріалу, використання різноманітних педагогічних підходів, які забезпечують доступність навчання для всіх здобувачів освіти, у тому числі тих, які потребують додаткової підтримки.

Зміст освітніх програм поєднує теоретичну підготовку та виробничо-практичну діяльність студентів, що є ключовою особливістю професійної освіти. Така структура передбачає послідовний перехід від засвоєння базових знань до формування практичних умінь та навичок у реальних або наближених до реальних умовах. Це формує навчальне середовище, яке повинно бути зрозумілим, доступним, структурованим і сприятливим для ефективного засвоєння знань, розвитку професійних компетентностей, самостійності, відповідальності та готовності до майбутньої трудової діяльності. Важливим є також забезпечення методичних матеріалів, інструкцій, пояснень, що допомагають кожному студентові якісно опановувати зміст освіти.

У структурі освітнього процесу застосовуються різні форми організації навчання: групові заняття, індивідуальна робота, практичне навчання у майстернях та на виробництві. Таке поєднання сприяє залученню студентів до активної діяльності, підвищує їх мотивацію, дозволяє створити умови для взаємодії, співпраці та взаємопідтримки. Одночасно це забезпечує можливість врахування індивідуальних особливостей, темпу навчання, рівня розвитку навичок кожного здобувача освіти. Завдяки цьому навчальний процес стає більш гнучким, доступним та орієнтованим на потреби студентів, що є важливою умовою формування безбар’єрного освітнього середовища.

Важливою характеристикою безбар’єрності є наявність постійної підтримки з боку педагогів та майстрів виробничого навчання. Їх готовність допомагати студентам, надавати консультації, пояснювати складні питання, підказувати оптимальні шляхи виконання завдань та сприяти подоланню труднощів безпосередньо впливає на якість засвоєння навчального матеріалу та

результативність професійної підготовки. Водночас така підтримка значною мірою визначає рівень психологічного комфорту здобувачів освіти, формує у них почуття захищеності, довіри до педагогів та впевненості у власних можливостях.

Психологічна складова безбар'єрного середовища визначається емоційною атмосферою в колективі, рівнем взаєморозуміння, доброзичливості та прийняття. У закладі формується сприятливий психологічний клімат, який сприяє адаптації студентів до навчального процесу, підтримує їхню емоційну рівновагу, знижує рівень тривожності та напруження, що може виникати в процесі навчання. Наявність позитивних міжособистісних стосунків та можливість отримати своєчасну психологічну підтримку створюють передумови для успішного особистісного та професійного розвитку здобувачів освіти.

Соціальний аспект середовища охоплює характер взаємодії між студентами, педагогічними працівниками та адміністрацією. У закладі спостерігається орієнтація на співпрацю, взаємоповагу та підтримку, що забезпечує конструктивні взаємини, сприяє розвитку культури спілкування та формує почуття належності до колективу. Підтримка соціальної активності, залучення студентів до різних форм позанавчальної діяльності також сприяють зміцненню соціальних зв'язків і позитивної взаємодії.

Особливого значення набуває толерантне ставлення до різноманітності студентського контингенту, що включає повагу до індивідуальних особливостей, різного рівня підготовки, різного життєвого досвіду та освітніх потреб здобувачів освіти. Визнання цінності кожної особистості, створення умов для рівноправної участі всіх студентів у навчальному процесі та соціальному житті закладу є важливими показниками сформованості безбар'єрного середовища та його спрямованості на підтримку кожного здобувача освіти.

Суттєвим елементом безбар'єрного освітнього середовища є функціонування системи психологічної підтримки, яка спрямована на

комплексну допомогу студентам у подоланні труднощів навчання, адаптації до освітнього середовища та професійного становлення. Ця система включає індивідуальні та групові консультації, психолого-педагогічне супроводження, навчання навичкам саморегуляції та подолання стресових ситуацій. Завдяки такій підтримці студенти мають можливість отримати допомогу у подоланні страху перед новими завданнями, невпевненості у власних силах та тривожності, що виникає під час засвоєння складного матеріалу або практичних навичок. Система психологічної підтримки сприяє не лише академічним досягненням, а й розвитку соціальних компетентностей, впевненості у власних можливостях та внутрішньої мотивації до навчання.

Важливе місце у забезпеченні безбар'єрності посідає комунікативна взаємодія в закладі. Це включає доступність інформації, зрозумілість повідомлень та ефективність обміну даними між адміністрацією, педагогами та студентами. Чітка організація комунікацій дозволяє студентам оперативно отримувати необхідну інформацію про навчальний процес, заходи безпеки, графіки занять та виробничу практику. Ефективна комунікація також сприяє підвищенню рівня поінформованості та залученості здобувачів освіти у навчальний процес, створює атмосферу відкритості та довіри, що є важливим чинником психологічного комфорту та безбар'єрності освітнього середовища.

У межах безбар'єрного освітнього середовища враховується й фактор фізичної та соціальної безпеки. Це передбачає організацію безпечних умов перебування студентів у закладі, наявність відповідних правил поведінки, інструктажів щодо техніки безпеки та контролю за їх дотриманням, а також своєчасне реагування на можливі небезпеки. Безпека охоплює як навчальні приміщення, майстерні та лабораторії, так і територію закладу загалом. У цьому контексті важливим є забезпечення безпечного пересування, належного обладнання робочих місць та дотримання санітарних і гігієнічних норм. Створення безпечного середовища сприяє впевненості студентів у власній безпеці та можливості зосередитися на навчанні та професійній підготовці.

Значущим аспектом функціонування безбар'єрного середовища є

дотримання нормативно-правових вимог та стандартів. Діяльність закладу здійснюється відповідно до чинного законодавства України, що регламентує організацію доступного, безпечного та інклюзивного освітнього простору. Це включає вимоги щодо забезпечення рівних прав та можливостей здобувачів освіти, створення умов для навчання осіб з особливими освітніми потребами та організацію інклюзивних практик. Врахування державних стандартів професійної освіти забезпечує правове підґрунтя для ефективної діяльності закладу у напрямку формування безбар'єрного середовища.

Таким чином, аналіз поточного стану дає змогу визначити рівень сформованості фізичної, організаційної, соціально-психологічної та нормативної складових безбар'єрного освітнього середовища у Державному навчальному закладі «Запорізький промисловий центр професійно-технічної освіти». Фізична складова включає доступність приміщень, майстерень, лабораторій, бібліотеки та технічних ресурсів, що забезпечує можливість повноцінної участі всіх студентів у навчальному процесі. Організаційна складова відображає структуру освітнього процесу, поєднання теоретичної та практичної підготовки, використання різноманітних форм навчання та індивідуалізацію освітніх траєкторій студентів. Соціально-психологічна складова характеризується розвитком толерантного клімату, підтримкою з боку педагогів та майстрів виробничого навчання, наявністю системи психологічної підтримки, спрямованої на забезпечення емоційної стабільності, мотивації та впевненості студентів у власних силах. Нормативна складова визначається дотриманням законодавчих вимог та державних стандартів професійної освіти, що гарантує рівні права та можливості всіх здобувачів освіти, а також створює правове підґрунтя для розвитку інклюзивного середовища. У цілому, комплексна оцінка поточного стану безбар'єрного середовища дозволяє визначити сильні сторони та існуючі прогалини, окреслити пріоритетні напрями удосконалення освітнього простору та слугує підставою для подальшої діагностики потреб студентів і педагогічних працівників, а також розробки і впровадження цільових заходів з розвитку безбар'єрності у закладі.

2.2 Діагностика потреб здобувачів освіти та педагогічних працівників щодо забезпечення безбар’єрності

З метою визначення реального стану безбар’єрності освітнього середовища було проведено діагностику потреб здобувачів освіти та педагогічних працівників Державного навчального закладу «Запорізький промисловий центр професійно-технічної освіти». Дослідження охопило загалом 58 респондентів, серед яких 43 здобувача освіти різних курсів та спеціальностей та 15 педагогічних працівників (викладачів загальноосвітніх дисциплін, майстрів виробничого навчання, представників адміністрації). Така вибірка дала змогу отримати репрезентативні дані щодо функціонування безбар’єрного освітнього середовища та виявити як спільні, так і специфічні потреби різних груп учасників освітнього процесу.

Дослідження здійснювалося комплексно, із застосуванням декількох методів збору інформації. Насамперед було використано анкетування здобувачів освіти (див. Додаток А.1), що включало блоки запитань, спрямованих на оцінку:

– фізичної доступності освітнього середовища (наявність зручних входів, сходів, пандусів, ліфтів, безпечних шляхів пересування);

– комфортності умов перебування в закладі (освітлення, температурний режим, облаштування навчальних кабінетів);

– доступності навчальних матеріалів (зрозумілість подання, адаптація до різних потреб, наявність альтернативних форматів);

– можливості отримання допомоги (доступність педагогів, підтримка адміністрації, робота психологічної служби).

Паралельно проводилося анкетування педагогічних працівників (див. Додаток А.2), яке дало змогу визначити їх бачення проблем доступності, рівень усвідомлення важливості інклюзивного підходу, готовність працювати в умовах безбар’єрного середовища, потребу у методичній та психолого-педагогічній підтримці.

Для поглиблення отриманих результатів було організовано індивідуальні та групові інтерв’ю з окремими категоріями студентів (у тому числі тими, хто може належати до груп підвищеного ризику чи має особливі освітні потреби), а також з педагогами та майстрами виробничого навчання (див. Додаток Б.1 та Б.2). Це дозволило отримати якісні дані про їхній досвід, труднощі, очікування та реальні потреби.

Крім того, у процесі діагностики застосовувалися елементи методу експертного оцінювання, коли до аналізу умов освітнього середовища долучалися представники адміністрації та фахівці психологічної служби закладу. Залучення експертів дало можливість здійснити більш глибоку та об’єктивну оцінку стану безбар’єрності, оскільки їхня думка ґрунтується на професійному досвіді, знанні нормативно-правових вимог, реальних можливостей закладу та специфіки організації освітнього процесу.

Метод експертного оцінювання передбачав проведення індивідуальних консультацій, колективного обговорення окремих аспектів функціонування освітнього середовища, а також заповнення експертних анкет (див. Додаток В), у яких фахівці аналізували стан фізичної, соціально-психологічної, організаційної та інформаційно-методичної доступності. Експерти оцінювали рівень відповідності інфраструктури вимогам безбар’єрності, наявність потенційних ризиків для студентів, достатність підтримки з боку педагогічного колективу та ефективність існуючих механізмів допомоги здобувачам освіти.

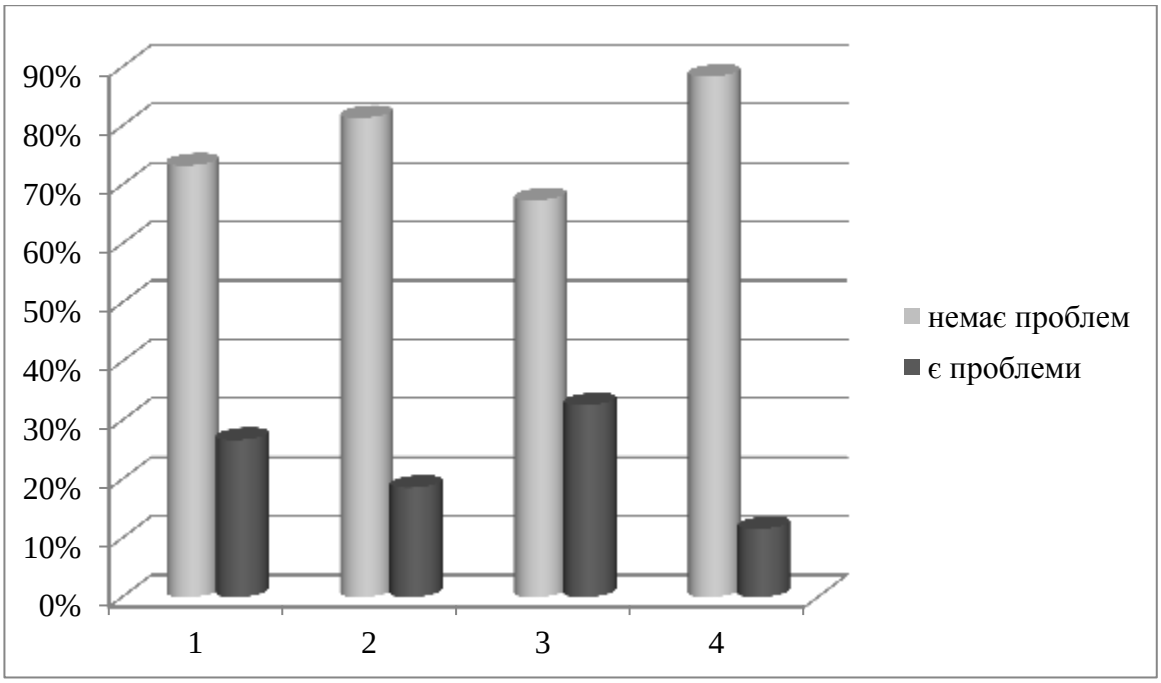
Результати експертного оцінювання були зіставлені з даними опитування студентів і педагогічних працівників, що дало змогу визначити узгоджені позиції, а також виявити певні розбіжності між суб’єктивним сприйняттям учасників освітнього процесу та професійною оцінкою фахівців. Такий підхід забезпечив комплексність аналізу, підвищив його валідність і дозволив отримати більш достовірну картину потреб та проблем, пов’язаних із забезпеченням безбар’єрності в закладі професійної освіти.

Комплексне використання анкетування, інтерв’ю та експертного аналізу забезпечило повноту та достовірність результатів діагностики, дозволило

об’єктивно оцінити рівень фізичної, методичної, комунікативної та психологічної доступності освітнього середовища та окреслити коло актуальних проблем і потреб, що потребують подальшого врахування у процесі вдосконалення безбар’єрності закладу освіти.

Були отримані наступні результати діагностики потреб здобувачів освіти та педагогічних працівників щодо забезпечення безбар’єрності.

1. Результати анкетування здобувачів освіти (рис. 2.1).

Примітка: 1 – фізична доступність закладу; 2 – комфортність умов перебування; 3 – доступність навчальних матеріалів; 4 – можливість отримання допомоги

Фізична доступність закладу. Більшість студентів (73,3%) оцінили входи до навчальних корпусів, сходи, пандуси та шляхи пересування як зручні та безпечні, зазначаючи, що пересування територією закладу не викликає значних труднощів. Водночас 26,7% респондентів вказали на наявність певних перешкод: недостатню кількість пандусів у деяких корпусах, обмеженість простору у вузьких коридорах та складність пересування між поверхами для осіб з порушенням опорно-рухового апарату. Це свідчить про потребу в додатковому удосконаленні інфраструктури та підвищенні безбар’єрності фізичного простору.

Комфортність умов перебування. 81,4% студентів оцінили умови перебування у закладі як задовільні, звернувши увагу на достатнє освітлення аудиторій, комфортний температурний режим та ергономічне облаштування навчальних кабінетів. Проте 18,6% респондентів відзначили потребу в модернізації меблів та вентиляції, а також у покращенні акустичних умов у деяких приміщеннях. Студенти підкреслили, що комфортні умови безпосередньо впливають на концентрацію уваги та ефективність засвоєння матеріалу, особливо під час тривалих теоретичних та практичних занять.

Доступність навчальних матеріалів. 67,4% студентів вважають навчальні матеріали повністю доступними для засвоєння, зазначаючи, що подача інформації є зрозумілою, логічною та структурованою. Водночас 32,6% респондентів потребують альтернативних форматів матеріалів, таких як великий шрифт, аудіо-версії лекцій, відео-матеріали або інтерактивні презентації. Це дозволило визначити, що частина студентів має специфічні потреби у способах подання інформації, що варто враховувати при плануванні освітнього процесу та розробці навчальних ресурсів.

Можливість отримання допомоги. 88,4% студентів відзначили високий рівень підтримки з боку педагогів, майстрів виробничого навчання та адміністрації. Вони зазначали, що наставники завжди готові пояснити складні питання, надати консультацію та підтримати у виконанні завдань. Проте 11,6% респондентів відзначили недостатню присутність наставників під час практичних занять у майстернях, що інколи ускладнює засвоєння практичних навичок. Деякі студенти підкреслили, що додаткові консультації, доступні у зручний для них час, могли б підвищити рівень комфорту та ефективність навчання..

2. Результати анкетування педагогічних працівників (табл. 2.1).

Результати анкетування педагогічних працівників дозволили оцінити їхнє ставлення до безбар’єрності, рівень усвідомлення інклюзивного підходу, готовність до роботи в умовах доступного освітнього середовища, а також визначити наявні бар’єри та потреби у підтримці.

Таблиця 2.1 – Оцінка педагогами безбар’єрності закладу та інклюзивності освітнього процесу

Аспект оцінки	Показники	Респонденти
Ставлення до безбар’єрності та інклюзивності	Позитивне ставлення, усвідомлення значення інклюзії	93,3
	Потреба у додаткових роз’ясненнях	6,7
Фізична доступність	Доступність аудиторій, лабораторій, майстерень	73,3
	Існуючі обмеження (пандуси, ліфти, вузькі коридори)	26,7
Організаційна доступність	Врахування індивідуальних потреб студентів	86,7
	Необхідність удосконалення організації практичних занять	13,3
Безпечні умови у майстернях / лабораторіях	Достатні умови	80,0
	Потреба в додатковому облаштуванні	20,0
Система підтримки студентів	Наявна підтримка	86,7
	Потреба у формалізації механізмів	13,3
Методична доступність та готовність педагогів	Достатні знання щодо роботи з різними категоріями студентів	80,0
	Потреба у додаткових консультаціях та методичних рекомендаціях	20,0
	Адаптація навчальних матеріалів	73,3
	Потреба у додаткових ресурсах	26,7
	Готовність вдосконалювати компетенції	93,3
Психологічний і соціальний аспект	Доброзичлива та підтримувальна атмосфера	86,7
	Потреба у покращенні комунікації / уникнення напружених ситуацій	13,3
	Можливість звернутися по допомогу	86,7
	Психологічна підтримка службою	80,0
Виявлені бар’єри	Фізичні	26,7
	Організаційні	13,3
	Методичні	26,7
	Психологічні	20,0
	Комунікативні	13,3
	Технологічні	26,7
Виявлені потреби педагогів	Психологічна підтримка	80,0
	Підвищення кваліфікації, тренінги	93,3
	Доступ до спеціальних ресурсів	73,3
Загальна оцінка безбар’єрності закладу	Достатній рівень	66,7
	Середній рівень	20,0
	Високий рівень	13,3

У частині, присвяченій ставленню до ідеї безбар’єрності та інклюзивності, більшість педагогів – 93,3% – підкреслили, що створення безбар’єрного освітнього середовища є пріоритетним напрямом роботи закладу та безпосередньо впливає на якість навчального процесу і психологічний

комфорт студентів. Водночас 6,7% респондентів зазначили, що потребують додаткових роз'яснень щодо практичних способів впровадження принципів інклюзії та адаптації освітнього процесу до потреб студентів різних категорій. Педагоги висловлювали переконання, що безбар'єрність закладу дозволяє всім здобувачам освіти відчувати себе рівними учасниками освітнього процесу та сприяє активному залученню до навчання.

Оцінка фізичної та організаційної доступності показала, що 73,3% педагогів вважають навчальні аудиторії, лабораторії та майстерні достатньо доступними для студентів з різними можливостями. Водночас 26,7% респондентів відзначили, що у деяких корпусах і майстернях існують обмеження, пов'язані з недостатньою кількістю пандусів та ліфтів, вузькими коридорами або обмеженим простором у робочих зонах. Організація навчального процесу загалом відповідає індивідуальним потребам студентів, про що зазначили 86,7% педагогів, проте 13,3% респондентів вказали на необхідність подальшого удосконалення розкладу та форм проведення практичних занять, особливо у майстернях, щоб забезпечити максимальну доступність та комфорт для всіх учасників освітнього процесу. Безпечні умови у майстернях та лабораторіях були оцінені позитивно 80,0% респондентів, але 20,0% зазначили про потребу в додатковому облаштуванні робочих місць та обладнання, що відповідає специфічним потребам студентів із фізичними обмеженнями. Наявність системи підтримки студентів, які мають труднощі в навчанні, загалом оцінена позитивно 86,7% педагогів, водночас 13,3% вказали на необхідність формалізованих механізмів допомоги для підвищення ефективності та своєчасності підтримки студентів.

Що стосується методичної доступності та готовності педагогів до роботи в умовах інклюзивного середовища, 80,0% респондентів оцінюють свої знання щодо роботи з різними категоріями студентів як достатні, тоді як 20,0% потребують додаткових консультацій та методичних рекомендацій. Адаптація навчальних матеріалів для студентів з різними освітніми потребами є компетенцією 73,3% опитаних педагогів, тоді як 26,7% відчувають потребу у

додаткових ресурсах або шаблонах для підготовки матеріалів. 66,7% респондентів вважають наявні методичні ресурси достатніми для організації доступного навчання, тоді як 33,3% потребують додаткових посібників, електронних ресурсів і практичних матеріалів для забезпечення повноцінного навчального процесу. Водночас 93,3% педагогів висловили готовність вдосконалювати свої компетентності у сфері інклюзивної освіти, проходити тренінги та підвищувати кваліфікацію для ефективної роботи з різними категоріями студентів.

Аналіз психологічного та соціального аспекту освітнього середовища показав, що 86,7% педагогів оцінили атмосферу в закладі як доброзичливу та підтримувальну, відзначивши наявність взаємоповаги та толерантності серед колег і студентів. 13,3% респондентів зазначили, що іноді виникають напружені ситуації, пов’язані з неповним інформуванням студентів або недостатньою комунікацією, що може створювати емоційний дискомфорт. Педагоги відзначили, що більшість студентів можуть звернутися за допомогою без страху або сорому, однак 13,3% вказали, що частина студентів не завжди користується наявними можливостями психологічної підтримки. 80,0% респондентів позитивно оцінили роботу психологічної служби закладу, зазначивши її достатній рівень залучення до навчального процесу, тоді як 20,0% педагогів вважають, що психологічна підтримка могла б бути більш системною і активною, особливо у періоди практичних занять та інтенсивних навчальних циклів.

Щодо виявлених бар’єрів та проблем, 26,7% педагогів вважають найбільш відчутними фізичні обмеження, які ускладнюють доступ до окремих приміщень. 13,3% вказали на організаційні труднощі, пов’язані з розкладом і плануванням занять. 26,7% відзначили недостатню методичну підготовку та нестачу адаптованих навчальних матеріалів, що ускладнює роботу зі студентами з особливими потребами. 20,0% педагогів наголосили на психологічних бар’єрах, пов’язаних з високим рівнем стресу та недостатньою підтримкою студентів. 13,3% відзначили комунікативні проблеми, що

проявляються у неповному інформуванні студентів про наявні ресурси та зміни у розкладі. 26,7% респондентів звернули увагу на технологічні бар'єри, зокрема на нестачу спеціалізованого обладнання та технічних засобів для реалізації інклюзивного навчання.

Виявлені потреби педагогів були різноманітними. Найбільше вони потребували методичних рекомендацій, навчально-дидактичних матеріалів та консультацій фахівців, зокрема психологів і дефектологів. 80,0% педагогів відзначили необхідність регулярної психологічної підтримки, 93,3% – підвищення кваліфікації та участь у тренінгах з інклюзивної освіти, а 73,3% наголосили на потребі у доступі до спеціальних ресурсів та консультацій для ефективної організації безбар'єрного освітнього процесу.

Загалом оцінка педагогами рівня безбар'єрності закладу показала, що більшість (66,7%) вважають його достатнім для забезпечення фізичної та психологічної доступності, 20,0% оцінюють рівень як середній, а 13,3% – високий. При цьому педагоги наголосили, що розвиток безбар'єрного середовища потребує комплексного підходу, що включає поліпшення фізичної інфраструктури, розширення методичних та електронних ресурсів, підвищення психологічної підтримки студентів, удосконалення комунікації та інформаційної доступності. Особлива увага, на думку респондентів, має приділятися організації практичних занять у майстернях та лабораторіях, де потреби студентів з особливими освітніми потребами можуть бути найсуттєвішими. Педагоги також підкреслили важливість регулярного обміну досвідом, проведення семінарів і тренінгів щодо роботи в умовах інклюзивного та безбар'єрного освітнього середовища, що дозволить підвищити ефективність навчального процесу та рівень комфорту всіх учасників освітнього процесу.

3. Результати інтерв'ю зі студентами та педагогами.

Труднощі у пересуванні та доступі до майстерень. Під час інтерв'ю 30,2% студентів відзначили обмежений доступ до деяких майстерень та спеціалізованих навчальних приміщень. Вони зазначали, що деякі входи не мають пандусів, сходові марші є складними для швидкого переміщення, а

переміщення між корпусами іноді потребує додаткових зусиль. Студенти наголосили, що такі труднощі можуть створювати додатковий психологічний дискомфорт, особливо для тих, хто має тимчасові або постійні фізичні обмеження. Педагоги також підтвердили наявність певних архітектурних перешкод і відзначили необхідність проведення додаткового моніторингу та можливих адаптацій робочих зон для забезпечення рівного доступу.

Необхідність адаптації навчальних матеріалів. 41,9% студентів підкреслили, що потребують альтернативних форматів подачі навчальної інформації. Зокрема, серед запитів були: матеріали з великим шрифтом, аудіо- та відео-версії лекцій, презентації з графічними схемами та інтерактивні вправи. Студенти вказували, що така адаптація допомагає краще засвоювати матеріал, підвищує зацікавленість та дозволяє більш ефективно поєднувати теоретичні знання з практичними навичками. Педагоги відзначили, що більшість навчальних матеріалів потребують додаткового узгодження з принципами безбар'єрності, особливо у контексті виробничого навчання.

Психологічна підтримка. 25,6% студентів під час інтерв'ю висловили потребу в регулярних консультаціях практичного психолога, звертаючи увагу на складнощі адаптації до освітнього середовища, стресові ситуації під час практичних занять та потребу в особистісній підтримці. Зі свого боку 33,3% педагогів наголосили на важливості систематичної психолого-педагогічної підтримки для забезпечення ефективної взаємодії зі студентами, зниження конфліктності та створення комфортного клімату в навчальному колективі. Обидві групи респондентів відзначили, що регулярна робота психолога сприяє підвищенню мотивації, зниженню тривожності та кращій адаптації студентів до навчального процесу.

Комунікація та інформування. 69,8% респондентів оцінили рівень комунікації в закладі як ефективний. Студенти відзначили, що адміністрація та педагогічний колектив надають необхідну інформацію щодо розкладу, змін у навчальному процесі та організації практичних занять. Водночас 30,2% учасників інтерв'ю відчули недостатнє інформування, особливо щодо

оперативних змін у розкладі, термінів здачі практичних робіт та доступу до обладнання. Педагоги зазначили, що систематичне використання електронних платформ, групових чатів та оголошень у закладі допомагає покращити комунікацію, однак необхідно посилити персональне інформування студентів, які можуть пропускати частину повідомлень через різні причини.

Додаткові зауваження респондентів. Під час інтерв'ю студенти та педагоги також висловили пропозиції щодо подальшого вдосконалення безбар'єрного середовища. Серед них: модернізація інфраструктури майстерень, створення додаткових навчальних матеріалів у доступних форматах, проведення тренінгів для педагогів щодо інклюзивних підходів, розширення функцій психологічної служби та покращення системи комунікації між студентами та адміністрацією. Ці рекомендації підкреслюють необхідність комплексного підходу, який враховує фізичні, методичні, психологічні та комунікаційні аспекти безбар'єрного середовища.

4. Результати експертного оцінювання (5 експертів – адміністрація та психологічна служба) (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Узагальнені оцінки експертів щодо рівня безбар'єрності освітнього середовища за основними аспектами

Експерт	Фізична доступність	Організаційна доступність	Соціально-психологічна доступність	Інформаційна доступність
1	4,0	4,0	4,3	4,0
2	4,2	4,1	4,5	4,0
3	4,1	4,0	4,4	4,0
4	4,0	4,1	4,3	4,0
5	4,1	4,2	4,5	4,0
Середній бал	4,08	4,08	4,40	4,00

Фізична доступність. Експерти оцінили фізичну доступність освітнього середовища на рівні 4,0–4,2 балів за п'ятибальною шкалою. Загалом вони відзначили, що більшість корпусів та навчальних приміщень закладу забезпечують комфортне переміщення студентів, зручні входи та безпечні шляхи пересування. Водночас експерти підкреслили, що деякі об'єкти потребують додаткових заходів для повної безбар'єрності: встановлення

додаткових пандусів для студентів із обмеженою мобільністю, облаштування ліфтів у багатоповерхових корпусах, модернізація сходів із захисними поручнями та покращення маркування шляхів пересування. Такі вдосконалення сприятимуть більшій автономності студентів і зменшенню ризику травм та дискомфорту під час пересування.

Організаційна доступність. Рівень організаційної доступності отримав оцінку 4,1 балу. Експерти відзначили, що навчальний процес у закладі загалом організовано на високому рівні: існують чіткі розклади, продумані плани проведення практичних та теоретичних занять, застосовуються різні форми навчання (групові та індивідуальні заняття, практичне навчання). Разом із тим вони рекомендують розширити адаптацію навчальних матеріалів для студентів з особливими освітніми потребами. Це стосується створення альтернативних форматів лекцій і практичних завдань, використання мультимедійних матеріалів, інтерактивних вправ та електронних ресурсів. Також експерти запропонували підвищити рівень інструктажів та супроводу під час практичних занять для тих, хто потребує додаткової допомоги, що підвищить ефективність навчального процесу та забезпечить рівні умови для всіх студентів.

Соціально-психологічна доступність. Оцінка цього аспекту склала 4,3–4,5 балів. Експерти відзначили високий рівень доброзичливості, взаємоповаги та підтримки серед студентів і педагогів. Вони підкреслили, що атмосфера в закладі сприяє психологічному комфорту студентів, їхній адаптації до освітнього середовища та активній участі в навчальному процесі. Водночас експерти рекомендують впровадити регулярне групове консультування та психологічні тренінги для студентів, особливо тих, хто має підвищений рівень тривожності або потребує підтримки в міжособистісній взаємодії. Такі заходи допоможуть зміцнити соціально-психологічний клімат, покращити співпрацю у колективі та забезпечити більш рівні умови навчання.

Інформаційна доступність. Рівень інформаційної доступності отримав оцінку 4,0 балів. Експерти відзначили ефективне використання електронних ресурсів, онлайн-платформ, електронних бібліотек та систем комунікації для

інформування студентів про розклад занять, зміни у навчальному процесі та доступ до навчальних матеріалів. Водночас вони рекомендують поліпшити інформування щодо організації практичних занять, своєчасного повідомлення про зміни в розкладі та наявності обладнання. Особлива увага приділяється доступності електронних ресурсів для студентів з різними потребами, адаптації матеріалів для зручного використання та підвищенню ефективності комунікації між студентами та адміністрацією.

Експертне оцінювання дозволило визначити сильні та слабкі сторони безбар'єрного середовища закладу. В цілому рівень фізичної, організаційної, соціально-психологічної та інформаційної доступності оцінюється високим, однак виявлені певні прогалини (архітектурні бар'єри, необхідність адаптації матеріалів та покращення комунікації), які потребують планових заходів удосконалення. Результати експертної оцінки, зіставлені з даними анкетування та інтерв'ю, дозволяють розробити комплексну стратегію підвищення безбар'єрності освітнього середовища в закладі.

Таким чином, результати проведеної діагностики потреб здобувачів освіти та педагогічних працівників щодо забезпечення безбар'єрності освітнього середовища показали, що заклад загалом забезпечує достатній рівень доступності, проте існують певні бар'єри, які можуть ускладнювати навчальний процес та створювати дискомфорт для окремих категорій студентів. Серед фізичних обмежень експерти та респонденти виділили недостатню кількість пандусів та ліфтів, вузькі коридори та складності у пересуванні між різними корпусами і майстернями, що особливо відчутно для студентів із порушеннями опорно-рухового апарату або тимчасовими фізичними обмеженнями.

Комунікативні бар'єри проявляються у недостатньому або несвоєчасному інформуванні студентів про зміни в розкладі занять, доступ до обладнання та навчальних ресурсів. Це створює додаткову напругу та знижує ефективність навчання. Психологічні бар'єри пов'язані з високим рівнем стресу під час практичних занять, недостатньою доступністю регулярної психологічної

підтримки, а також із не завжди комфортним соціально-психологічним кліматом для студентів, які потребують особливої уваги. Технологічні обмеження включають нестачу спеціалізованого обладнання та ресурсів, які дозволяють адаптувати навчальний процес до різних освітніх потреб студентів.

Оцінка готовності педагогів до роботи в умовах безбар'єрного освітнього середовища показала, що більшість з них має позитивне ставлення до принципів інклюзії та достатній рівень інклюзивної компетентності. Педагоги демонструють готовність адаптувати навчальні матеріали, враховувати індивідуальні потреби студентів, організовувати навчальний процес з урахуванням різних можливостей та забезпечувати психологічний комфорт здобувачів освіти. Водночас частина педагогів потребує додаткових методичних рекомендацій, консультацій та ресурсів для ефективної роботи з особливими освітніми потребами, а також постійного підвищення кваліфікації у сфері інклюзивної освіти.

Пріоритетними потребами, які визначилися під час дослідження, є вдосконалення фізичної інфраструктури закладу, забезпечення доступних навчальних матеріалів у різних форматах, регулярна психологічна підтримка студентів та педагогів, підвищення рівня комунікації та інформування учасників освітнього процесу, а також розширення методичної та технологічної бази для організації безбар'єрного та інклюзивного навчання. Всі ці аспекти потребують комплексного підходу та систематичного впровадження заходів, які дозволять створити комфортне, безпечне та доступне середовище для всіх учасників освітнього процесу.

Узагальнено, результати діагностики свідчать, що заклад професійної освіти має потенціал для забезпечення високого рівня безбар'єрності, проте для усунення фізичних, комунікативних, психологічних та технологічних бар'єрів необхідно розробити комплекс відповідних заходів. Це сприятиме підвищенню ефективності навчального процесу та створенню більш рівних умов для здобувачів освіти з різними потребами.

2.3 Розробка заходів з розвитку безбар’єрного середовища в закладі професійної (професійно-технічної) освіти

Результати анкетування, інтерв’ю та експертного оцінювання показали, що Державний навчальний заклад «Запорізький промисловий центр професійно-технічної освіти» має певний потенціал для забезпечення доступності, проте потребує систематичного впровадження комплексних заходів, які охоплюватимуть фізичні, педагогічні, психологічні та соціальні аспекти. Такий підхід дозволить не лише усунути існуючі обмеження, а й створити середовище, що сприяє рівному доступу до освітніх ресурсів, підвищенню ефективності навчання та розвитку всебічних компетентностей студентів.

Метою розробки заходів є створення системи конкретних дій та рекомендацій, спрямованих на забезпечення високого рівня безбар’єрності освітнього середовища, що дозволить забезпечити: комфортне фізичне середовище, доступність навчальних матеріалів та обладнання, педагогічну підтримку та розвиток інклюзивних компетентностей педагогів, психологічну підтримку студентів і сприятливу соціальну взаємодію. Втілення цих заходів має на меті підвищення якості освітнього процесу, забезпечення рівних можливостей для всіх здобувачів освіти та формування безпечного, дружнього й адаптивного навчального середовища.

1. Заходи з усунення фізичних бар’єрів.

Для забезпечення фізичної доступності освітнього середовища необхідно комплексно впровадити заходи, які охоплюють адаптацію приміщень, модернізацію обладнання та покращення умов пересування студентів із різними фізичними можливостями. Реалізація цих заходів дозволяє створити безпечне та комфортне середовище, у якому кожен студент має можливість повноцінно брати участь у навчальному процесі.

Адаптація приміщень. Передбачає встановлення пандусів із відповідним нахилом та поручнів у навчальних корпусах, майстернях і лабораторіях, що

дозволяє студентам із обмеженою мобільністю безпечно пересуватися територією закладу. Для багатоповерхових будівель рекомендується облаштування ліфтів із достатньою вантажопідйомністю та простором для крісел колісних, а також аудіо- та тактильними сигналами для студентів із порушенням зору. Важливим є маркування шляхів пересування та небезпечних зон (сходи, пороги, переходи) контрастними смугами або спеціальними знаками. Наприклад, у коридорах навчального корпусу можна встановити тактильні смуги та кольорові напрямні стрілки для полегшення орієнтації студентів із порушенням зору.

Модернізація обладнання. Забезпечення доступності навчальних кабінетів, лабораторій та майстерень передбачає придбання мобільних меблів, регульованих столів і стільців, адаптованих інструментів та обладнання. Наприклад, у кабінетах електротехніки та механіки можна встановити стійки та верстати, які регулюються по висоті, що дозволяє студентам з різними фізичними можливостями виконувати практичні завдання на рівні своїх можливостей. Для студентів із обмеженою моторикою рекомендується забезпечити спеціальні тримачі для інструментів, пристосовані клавіатури та комп’ютерну периферію, що полегшує роботу з навчальними матеріалами.

Покращення умов пересування. Оптимізація внутрішніх коридорів і проходів включає розширення вузьких ділянок, організацію безпечних зон для пересування, встановлення додаткового освітлення у потенційно небезпечних місцях та виділення просторих зон для студентів у кріслах колісних або з іншими допоміжними засобами. Для полегшення навігації можна встановити інформаційні стенди, інтерактивні карти корпусів та стрілки, які вказують напрямок до аудиторій, лабораторій та інших об’єктів. Наприклад, на вході до навчального корпусу може бути сенсорна панель із картою доступних маршрутів для студентів із різними потребами.

Регулярний моніторинг стану інфраструктури. Для забезпечення сталого розвитку безбар’єрного середовища необхідно організувати систематичний контроль за станом приміщень і обладнання. Адміністрація закладу разом із

фахівцями з безбар’єрності та інклюзивної освіти повинна проводити щоквартальні або щорічні огляди корпусів, навчальних кімнат, лабораторій і майстерень, виявляти недоліки та своєчасно усувати їх. Наприклад, якщо виявлено, що пандус у навчальному корпусі занадто крутий або поручні не відповідають стандартам, адміністрація має забезпечити його заміну або реконструкцію. Також можна створити «карту доступності», де відображаються всі доступні маршрути та обладнання, що дозволить студентам планувати пересування і спільні проєкти з урахуванням фізичних можливостей кожного учасника.

Реалізація цих заходів створює умови для ефективного навчання та повноцінної участі всіх студентів у навчальному процесі, незалежно від їхніх фізичних можливостей. Впровадження адаптованих приміщень, сучасного обладнання та оптимізованих маршрутів пересування підвищує рівень безпеки, комфорту та самостійності студентів у закладі професійної освіти..

2. Заходи з усунення педагогічних бар’єрів.

Для підвищення педагогічної доступності освітнього процесу та розвитку інклюзивної компетентності педагогів необхідно впроваджувати системні заходи, які сприяють врахуванню індивідуальних особливостей студентів, створенню комфортного навчального середовища та забезпеченню рівних можливостей для всіх категорій здобувачів освіти. Ці заходи дозволяють не лише підвищити ефективність навчання, а й сприяють формуванню соціальної адаптації, розвитку комунікативних навичок та самостійності студентів.

Використання інтерактивних та диференційованих методів навчання. Основна мета цього заходу – адаптація навчального процесу до різного рівня підготовки студентів, їхніх освітніх потреб та особливостей сприйняття інформації. Педагоги можуть застосовувати методи проектного навчання, кейс-стаді, навчання у групах із різним рівнем підготовки, рольові ігри, проблемні дискусії та моделювання виробничих ситуацій. Наприклад, на уроках професійно-практичної підготовки студенти з обмеженими фізичними можливостями можуть виконувати частину завдань у спільних групах, де

робота розподіляється відповідно до здібностей кожного учасника. Студенти з вадами зору можуть працювати з цифровими моделями або голосовими помічниками, а студенти з вадами слуху – отримувати письмові інструкції та інтерактивні схеми. Такі методики сприяють не лише засвоєнню матеріалу, а й розвитку командної взаємодії, критичного мислення та навичок самостійного вирішення завдань.

Активне впровадження мультимедійних ресурсів. Використання аудіо- та відеоматеріалів, інтерактивних презентацій, онлайн-платформ і електронних бібліотек робить навчальний контент доступним для всіх студентів. Наприклад, для студентів із порушеннями слуху аудіоматеріали можуть супроводжуватися субтитрами або жестовою інтерпретацією, а для студентів із порушеннями зору – текстові документи у форматі «великий шрифт» чи аудіоверсії. Онлайн-платформи (Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams) дозволяють студентам завантажувати матеріали у зручний час, повторювати лекції, переглядати відео та виконувати завдання у власному темпі. Також можливо впроваджувати інтерактивні тести та вікторини, що адаптуються під рівень знань кожного студента, забезпечуючи диференційовану перевірку засвоєння матеріалу.

Підготовка та адаптація навчальних матеріалів. Для забезпечення рівного доступу до навчання необхідно створювати альтернативні формати матеріалів: презентації з графічними схемами, інтерактивні завдання, друковані матеріали великим шрифтом, навчальні відео та аудіоуроки. Наприклад, на уроках з електротехніки можна розробити інтерактивні моделі схем у спеціальних програмах, де студенти можуть перевіряти різні варіанти з’єднань та спостерігати результат у віртуальному середовищі. Для студентів з порушеннями зору можна створити тактильні макети обладнання або надати голосові інструкції до лабораторних завдань. Для занять з хімії або біології – адаптовані відео-експерименти, де всі етапи демонструються наочно і коментуються доступною мовою. Такі підходи не лише полегшують розуміння матеріалу, а й мотивують студентів до активної участі в навчальному процесі.

Організація навчальних тренінгів та семінарів для педагогів. Важливим

заходом є регулярне підвищення кваліфікації педагогів у сфері інклюзивної освіти та безбар'єрних методик навчання. Наприклад, можуть проводитися тренінги «Інклюзивні методики викладання для студентів з особливими потребами», семінари «Розробка адаптованих навчальних матеріалів для студентів із сенсорними порушеннями», майстер-класи з використання інтерактивних технологій та мультимедійних ресурсів. Також ефективними є навчальні вебінари з практичними кейсами щодо психологічної підтримки студентів із різними труднощами у навчанні. Спільні навчальні сесії для педагогів і майстрів виробничого навчання дозволяють обмінюватися досвідом, розробляти спільні інструкції та адаптувати методики до конкретних потреб груп студентів.

Залучення педагогічного колективу до спільної роботи. Необхідно, щоб усі викладачі, майстри виробничого навчання, психологи та соціальні педагоги активно брали участь у впровадженні заходів з педагогічної доступності. Це забезпечує єдиний системний підхід до адаптації навчального процесу, обмін методичними ресурсами, ефективне використання диференційованих методик та створення сприятливого освітнього середовища. Наприклад, психолог може консультувати викладача щодо стратегії подання матеріалу студенту з тривожністю, соціальний педагог – організовувати групову взаємодію для розвитку командної роботи, а майстер виробничого навчання – забезпечувати практичні завдання з урахуванням фізичних можливостей студентів.

Загалом, ці заходи спрямовані на створення таких умов, у яких кожен студент, незалежно від фізичних, сенсорних чи когнітивних особливостей, має можливість повноцінно брати участь у навчальному процесі, ефективно засвоювати знання та розвивати професійні компетентності. Системне впровадження педагогічних заходів забезпечує не лише інклюзивність навчання, а й формує культуру взаємоповаги, толерантності та підтримки серед учасників освітнього процесу.

3. Заходи з усунення психологічних бар'єрів.

Для забезпечення психологічного комфорту студентів та створення

сприятливого навчального клімату необхідно впроваджувати комплексні заходи, які сприятимуть зниженню тривожності, подоланню стресу та розвитку адаптивної поведінки. Створення психологічно безпечного середовища підвищує мотивацію студентів до навчання, сприяє формуванню позитивних взаємин у колективі та розвитку соціальних навичок.

Проведення індивідуальних та групових консультацій психолога. Цей захід спрямований на своєчасне виявлення та подолання стресових ситуацій, емоційного виснаження та конфліктів у навчальному середовищі. Індивідуальні консультації дозволяють студентам обговорювати власні труднощі, отримувати професійні поради щодо саморегуляції, навчання та соціальної адаптації. Групові консультації та психокорекційні заняття сприяють розвитку комунікативних навичок, умінню ефективно взаємодіяти з іншими та формуванню колективної підтримки. Наприклад, студентам, які відчувають тривожність перед публічними виступами, можуть запропонувати тренінг з технік релаксації та впевненості у спілкуванні, а групові заняття з емоційного інтелекту допомагають студентам краще розуміти власні емоції та емоції інших людей.

Організація регулярних психологічних тренінгів. Тренінги спрямовані на розвиток емоційної стабільності, комунікативних навичок, адаптивної поведінки та стресостійкості. Приклади таких тренінгів включають: «Управління стресом у навчальному процесі», «Ефективна комунікація та конфліктологія», «Розвиток емоційного інтелекту», «Методи саморегуляції та подолання тривожності». Тренінги можуть проводитися як очно, так і он-лайн із використанням інтерактивних вправ, ролевих ігор, кейсів та обговорень життєвих ситуацій. Для студентів із високим рівнем тривожності корисними будуть тренінги з медитаційними практиками, дихальними техніками та когнітивно-поведінковими вправами.

Забезпечення системи постійної підтримки студентів. Для оперативного реагування на труднощі студентів важливо створити комплексну систему підтримки, яка включає консультації психолога, педагогів та соціального

працівника. Можливі заходи: створення «гарячої лінії» для студентів, де вони можуть отримати поради або емоційну підтримку, організація онлайн-консультацій, проведення інформаційних зустрічей щодо стрес-менеджменту та ефективного планування навчального часу. Наприклад, студенти можуть звертатися до психолога за індивідуальною програмою подолання академічної тривожності або брати участь у групових заняттях з розвитку навичок самоконтролю та подолання конфліктів.

Проведення профілактичних заходів для запобігання вигоранню та формування позитивного психологічного клімату. Ці заходи включають організацію інтеграційних активностей, командних ігор, мотиваційних лекцій, квестів та творчих проєктів, що сприяють розвитку почуття приналежності до колективу та зменшенню рівня стресу. Наприклад, проведення групових заходів з арт-терапії або медіативних практик допомагає студентам релаксувати, відновлювати психоемоційний баланс та розвивати креативне мислення. Також ефективними є ранкові «психологічні хвилинки» перед початком занять, групові обговорення результатів навчання та підтримка «партнерських груп», де студенти взаємно допомагають один одному у навчанні та соціальній адаптації.

Отже, комплекс заходів із психологічної підтримки спрямований на формування у студентів відчуття безпеки, впевненості у власних силах та можливості реалізувати свій потенціал. Реалізація таких заходів не лише знижує рівень стресу та тривожності, а й підвищує загальну ефективність навчального процесу, сприяє позитивній взаємодії між учасниками освітнього середовища та розвитку компетентностей, необхідних у професійній діяльності.

4. Заходи з усунення соціальних бар’єрів.

Для розвитку соціальної доступності освітнього процесу та забезпечення рівних можливостей участі всіх студентів необхідно впроваджувати системні заходи, які сприятимуть інтеграції учасників навчального середовища, формуванню взаємоповаги та соціальної підтримки, а також розвитку толерантності. Соціальна доступність забезпечує комфортне середовище для

взаємодії студентів, педагогів та інших фахівців, що підвищує ефективність навчання та сприяє розвитку соціальних компетентностей.

Стимулювання командної роботи між студентами різних груп та спеціальностей. Організація спільних проєктів, практичних завдань та групових вправ дозволяє студентам взаємодіяти у різних професійних та соціальних контекстах. Наприклад, на уроках виробничого навчання можна формувати змішані групи студентів з різними рівнями підготовки, де завдання розподіляються відповідно до компетентностей кожного учасника. Такі підходи сприяють розвитку командної взаємодії, відповідальності та уміння слухати й підтримувати інших. Додатково можна організовувати міжгрупові квести, інтерактивні навчальні ігри або проєкти, що включають дослідження реальних виробничих та соціальних ситуацій, де студенти спільно шукають рішення.

Розвиток партнерства з громадськими організаціями, підприємствами та соціальними службами. Співпраця з зовнішніми партнерами дозволяє створити додаткові можливості для залучення студентів до навчально-виробничих і соціальних заходів. Наприклад, можна організувати спільні благодійні акції, волонтерські програми, стажування на підприємствах або проєктну діяльність із соціально важливих тем. Це сприяє не лише розвитку професійних компетентностей, а й формує соціальну відповідальність, активну громадянську позицію та навички ефективної взаємодії у команді.

Організація заходів, що сприяють формуванню толерантності, взаємоповаги та соціальної підтримки. Для подолання соціальних бар’єрів важливо проводити освітні та виховні заходи, спрямовані на розвиток емпатії, взаємоповаги та інклюзивного мислення. Приклади таких заходів: тематичні дискусії, рольові ігри на тему взаємодії з людьми різного віку, стану здоров’я або соціального походження, інтерактивні воркшопи з розвитку міжособистісної комунікації та ненасильницького спілкування. Також ефективними є «дні толерантності», соціальні форуми або інтерактивні виставки, де студенти можуть дізнатися про особливості різних груп людей та обговорити шляхи подолання стереотипів.

Проведення інформаційних кампаній та тренінгів для педагогів і фахівців. Підвищення компетентності педагогів, майстрів виробничого навчання, психологів та соціальних працівників у сфері інклюзивності та соціальної доступності є важливою умовою реалізації безбар'єрного середовища. Приклади заходів: тренінги «Розвиток соціальної компетентності та командної взаємодії студентів», семінари «Психологічні аспекти інклюзивного навчання», вебінари з тем «Подолання соціальних бар'єрів та формування толерантності» або практичні майстер-класи зі створення проєктів із залученням студентів до соціально значущих заходів. Такі заходи дозволяють педагогічному колективу отримати навички ефективної підтримки студентів, координувати роботу всіх учасників освітнього процесу та впроваджувати комплексні стратегії соціальної інтеграції.

У результаті реалізації цих заходів створюється соціально доступне та підтримуюче освітнє середовище, де студенти відчувають себе частиною колективу, мають можливість брати активну участь у навчально-виробничих і соціальних процесах, розвивають комунікативні та соціальні компетентності, а педагогічний колектив забезпечує системну підтримку та ефективну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу.

5. Залучення всіх учасників освітнього процесу.

Ефективна реалізація заходів із розвитку безбар'єрного середовища можлива лише за умови активної участі всіх категорій учасників освітнього процесу. До цього залучаються педагоги та майстри виробничого навчання, психологи, соціальні педагоги, адміністрація закладу, а також самі студенти. Кожна група виконує важливу роль у створенні сприятливого навчального середовища та забезпеченні доступності освіти для всіх.

Педагоги та майстри виробничого навчання відповідальні за впровадження диференційованих та інтерактивних методик навчання, адаптацію освітніх матеріалів, використання мультимедійних та цифрових ресурсів, а також за формування інклюзивної взаємодії в групах. Психологи та соціальні педагоги забезпечують психоемоційну підтримку студентів,

проводять консультації, тренінги та групові заняття для розвитку комунікативних та соціальних навичок, а також сприяють подоланню стресу та конфліктних ситуацій.

Адміністрація закладу відіграє ключову роль у координації заходів, забезпеченні ресурсами для реалізації плану дій та моніторингу стану безбар'єрності. Наприклад, адміністрація може організовувати регулярні наради для обговорення прогресу, контролювати впровадження адаптованого обладнання та інфраструктурних змін, а також підтримувати ініціативи педагогічного колективу щодо інноваційних підходів у навчанні.

Студенти, у свою чергу, беруть активну участь у формуванні безбар'єрного середовища через участь у спільних проєктах, групових завданнях, волонтерських та соціальних ініціативах, обговореннях та фокус-групах. Їхні відгуки та пропозиції є важливими для коригування навчальних програм, адаптації навчальних матеріалів та підвищення рівня інклюзивності освітнього процесу.

Комплексне залучення всіх учасників дозволяє створити цілісний підхід до розвитку безбар'єрного середовища, який враховує індивідуальні потреби кожного студента, підвищує ефективність навчання, формує сприятливий психологічний та соціальний клімат, а також забезпечує сталий розвиток інклюзивних практик у закладі професійної освіти. Спільна робота педагогів, фахівців та студентів сприяє виробленню системного підходу до подолання бар'єрів та створює основу для подальшого вдосконалення освітнього середовища.

Таким чином, розробка та впровадження заходів із розвитку безбар'єрного середовища у Державному навчальному закладі «Запорізький промисловий центр професійно-технічної освіти» є комплексним і системним процесом, що охоплює фізичні, педагогічні, психологічні та соціальні аспекти освітнього середовища. Аналіз результатів анкетування, інтерв'ю та експертного оцінювання показав, що заклад має значний потенціал для підвищення доступності освіти, проте потребує впровадження цілісної

стратегії, яка забезпечує рівні можливості для всіх категорій студентів.

Усі розроблені заходи спрямовані на створення умов, у яких кожен студент може повноцінно брати участь у навчальному процесі, незалежно від фізичних, сенсорних, когнітивних чи соціальних особливостей. Адаптація приміщень, модернізація обладнання та оптимізація пересування забезпечують фізичну доступність. Використання диференційованих та інтерактивних методик, мультимедійних ресурсів та адаптованих навчальних матеріалів сприяє педагогічній доступності та розвитку інклюзивної компетентності педагогів. Комплекс заходів із психологічної підтримки формує у студентів відчуття безпеки, впевненості у власних силах та здатності реалізувати свій потенціал. Соціальні ініціативи, партнерські проєкти та тренінги з розвитку толерантності забезпечують ефективну інтеграцію студентів у колектив та розвиток їх соціальних компетентностей.

Особливо важливим є залучення всіх учасників освітнього процесу – педагогів, майстрів виробничого навчання, психологів, соціальних педагогів, адміністрації закладу та самих студентів – до реалізації цих заходів. Такий комплексний підхід дозволяє координувати дії, враховувати індивідуальні потреби студентів, підвищувати ефективність навчання та забезпечувати сталий розвиток безбар’єрного середовища.

Отже, впровадження системи заходів із розвитку безбар’єрного середовища створює основу для формування інклюзивного, безпечного та адаптивного освітнього середовища, що підвищує якість навчання, сприяє всебічному розвитку студентів та формує культуру взаємоповаги, толерантності та підтримки в закладі професійної освіти.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичний аналіз та експериментальне дослідження проблеми розвитку безбар’єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, що дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Аналіз теоретичних підходів дав змогу з’ясувати, що безбар’єрне освітнє середовище в системі професійної освіти розглядається як складний, багатокомпонентний простір, спрямований на забезпечення рівного доступу всіх здобувачів освіти до навчання, створення умов для їх успішної соціалізації, професійної підготовки та особистісного розвитку. Воно передбачає усунення перешкод, що обмежують можливості участі студентів у навчальній діяльності, забезпечення комфортності, безпеки, підтримки та залучення кожного здобувача освіти до активної взаємодії в освітньому процесі.

Нормативно-правовий аналіз засвідчив, що в Україні сформовано достатнє правове підґрунтя для розвитку безбар’єрного середовища в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Законодавчі та стратегічні документи визначають вимоги до фізичної, інформаційної, комунікаційної та соціально-психологічної доступності, інтегрують міжнародні стандарти та європейські підходи, спрямовані на гарантування рівних прав та можливостей у здобутті освіти. Це створює умови для формування інклюзивного освітнього простору, у якому кожен студент має змогу реалізувати власний потенціал

2. Визначено, що в освітньому середовищі закладів професійної освіти існує комплекс взаємопов’язаних бар’єрів, які ускладнюють повноцінну участь студентів у навчальному процесі. До них належать фізичні бар’єри, пов’язані з недоступністю архітектурного середовища; інформаційні бар’єри, що виявляються у складності сприйняття та отримання навчальної інформації; соціальні бар’єри, які зумовлюються недостатнім рівнем толерантності, підтримки й соціальної взаємодії; психологічні бар’єри, що проявляються у

тривожності, невпевненості, почутті небезпеки або дискомфорту. Сукупність цих бар’єрів впливає на навчальну успішність, емоційний стан студентів та їхню соціальну інтеграцію

3. Обґрунтовано, що формування безбар’єрного освітнього середовища неможливе без комплексних психолого-педагогічних умов, які забезпечують не лише позитивний мікроклімат у закладі, а й сприяють створенню атмосфери довіри, безпеки та підтримки для всіх учасників освітнього процесу. Важливою передумовою є готовність педагогів працювати в інклюзивному просторі, здатність враховувати індивідуальні освітні потреби студентів, застосовуючи гнучкі методики навчання, диференціацію завдань і особистісно орієнтований підхід. Визначальне значення має професійна компетентність педагогів у питаннях інклюзивної освіти, володіння знаннями щодо психологічної підтримки здобувачів освіти з різними можливостями, уміння ефективно вибудовувати партнерську взаємодію зі студентами, колегами та батьками. Необхідною умовою є також налагоджена система психологічної та соціальної підтримки, що дозволяє своєчасно реагувати на труднощі студентів, сприяє формуванню толерантності, взаємоповаги, емпатії та прийняття різноманітності, що, у свою чергу, забезпечує гармонійний розвиток особистості та підвищує ефективність освітнього процесу.

4. Проведений аналіз стану безбар’єрності засвідчив, що заклад професійної освіти має певні досягнення у створенні доступних та комфортних умов навчання, проте потребує подальшого вдосконалення інфраструктури, організації пересування, навчальних приміщень і сервісів підтримки студентів. Виявлено як сильні сторони (наявність окремих елементів доступності, організаційних механізмів підтримки, нормативна орієнтація на інклюзивність), так і проблемні зони, що потребують системного доопрацювання

Діагностика потреб здобувачів освіти та педагогічних працівників показала, що учасники освітнього процесу усвідомлюють важливість розвитку безбар’єрного середовища та наголошують на необхідності системного удосконалення його складових. Респонденти відзначають потребу у покращенні

фізичної доступності приміщень, безпечності та комфортності перебування в закладі, створенні умов для вільного пересування та використання навчального обладнання всіма студентами, незалежно від їхніх можливостей. Водночас значною є потреба в адаптації навчальних матеріалів, впровадженні гнучких методик навчання, різнорівневих завдань, мультимедійних ресурсів та доступних форм подачі навчальної інформації. Педагоги підкреслюють важливість підвищення рівня методичної підтримки, можливостей підготовки до роботи в інклюзивному середовищі, а також необхідність посилення психологічної та організаційної підтримки студентів, створення умов для своєчасного реагування на їхні труднощі. Поєднання кількісних і якісних результатів дослідження дозволило отримати цілісну та об’єктивну картину реальних бар’єрів, труднощів, очікувань і запитів усіх учасників освітнього процесу, що є важливою науковою та практичною основою для подальшого вдосконалення освітнього середовища закладу та розробки ефективних заходів із забезпечення його безбар’єрності..

5. На основі результатів діагностики було обґрунтовано й розроблено комплекс заходів, спрямованих на розвиток безбар’єрного середовища в закладі професійної освіти. Запропоновані заходи охоплюють удосконалення фізичної доступності, модернізацію матеріально-технічної бази, підвищення педагогічної доступності за рахунок адаптації навчального процесу та методичного забезпечення, розвиток психологічної підтримки студентів, формування толерантного, підтримувального соціального середовища.

Передбачено активне залучення всіх учасників освітнього процесу – адміністрації, педагогів, майстрів виробничого навчання, психологічної служби, соціальних педагогів та студентів – до реалізації запропонованих заходів, що забезпечує комплексний, системний та сталий характер розвитку безбар’єрності, сприяє підвищенню якості освітнього процесу та створенню рівних можливостей для всіх здобувачів освіти.

Таким чином, мета роботи досягнута, завдання виконані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альбіновська С. Професії майбутнього – де у Запоріжжі можна отримати фахову освіту. *ZPRZ.CITY*. 2025. URL: https://zprz.city/news/view/profesii-majbutnogo-de-u-zaporizhzhi-mozhna-otrimati-fahovu-osvitu

2. Андрощук І. В. Бар'єри під час налагодження взаємодії у професійній діяльності педагогів. *Методичні засади підвищення кваліфікації педагогічних працівників системи професійної освіти.* 2016. URL: https://elar.khmnu.edu.ua/items/22ddea70-0a23-4ed0-b001-786a669aa84c.

3. Бабич О. В. Забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні. *Державне будівництво*. 2024 № 2 (36). С. 620-634. DOI: https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-42.

4. Барна М, Тучковська І. Безбар'єрне середовище для осіб з інвалідністю в туризмі. *Herald of Lviv University of Trade and Economics Economic sciences.* 2020. DOI: https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-61-01.

5. Богодущенко К. М. Психолого-педагогічні умови організації інклюзивного навчання дітей дошкільного віку з тяжкими мовленнєвими порушеннями. *Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти*. 2020. № 2. С. 30-39.

6. Бондар Т. І. Створення інклюзивного освітнього середовища в системі вищої освіти України. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2014. Vol. II (14). P. 20-24.

7. Вайнола Р. Х. Безбар'єрне середовище закладу освіти як умова інтеграції дітей з інвалідністю. *Післядипломна освіта в Україні*. URL: 2018. https://surl.lt/dehaqu.

8. Вайнола Р. Х. Фактори створення сприятливого освітнього середовища закладу вищої освіти. *Психологічний супровід і соціально-педагогічна робота в закладі освіти: теорія та практика* : колективна монографія. Умань : Сочінський, 2020. С. 12-21.

9. Глазкова І. Я. Діагностичні методики сформованості у майбутніх учителів компетентності запобігання і подолання педагогічних бар’єрів. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2014. URL: http://surl.li/redxy.

10. Глазкова І. Я. Педагогічний бар'єр в освітньому середовищі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 2. С. 17-21.

11. Глазкова І. Я. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх учителів компетентності запобігання і подолання педагогічних бар’єрів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. … доктора пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2013. 43 с.

12. Глазкова І. Я., Хатунцева С. М. Теоретико-методичні засади безбар’єрного освітнього середовища. *Університети України в умовах нових реалій: збереження наукового та кадрового потенціалу* : колективна монографія. Рига, Латвія : «Baltija Publishing». 2024. С. 97-120. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-434-4-6.

13. Гулівата І. О, Ніколіна І. І. Цифрові інструменти у реалізації безбар’єрного освітнього середовища *Компютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво*. 2023. № 51. С. 37-42.

14. Гуріч В. Інтеграція безбар'єрності в освітні стандарти: виклики та перспективи підготовки фахівців. *Social work and education*. 2025. Vol. 12, № 3. P. 486-498. DOI: 10.25128/2520- 6230.25.3.18.

15. Запровадження безбар’єрності освітніх послуг в закладах дошкільної та загальної середньої освіти : аналітичні матеріали для МОН України / за заг. ред. Л. І. Прохоренко, В. В. Засенка, Н. А. Ярмоли. Київ : Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2024. 77 с.

16. Зубченко С. О., Каплан Ю. Б., Тищенко Ю. А. Створення безбар’єрного середовища та соціальна інклюзія : світовий досвід для України. Київ : НІСД, 2020. 24 с.

17. Індекс інклюзії: професійно-технічний навчальний заклад : навч.-

метод. посіб. / упоряд. : О. В. Пащенко, І. А. Гриценок, Н. З. Софій, Ю. М. Найда. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 92 с.

18. Інклюзивне навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Основи андрагогіки : освітньо-професійна програма для короткострокових курсів підвищення кваліфікації / сост. : Г. Коссова-Сіліна, О. Линчак, В. Чертов. Біла Церква : БІНПО ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 2024. 40 с.

19. Коган О. Інклюзивна освіта як стратегія подолання бар'єрів на шляху здобуття освіти. *Освіта на Луганщині*. 2021. № 4 (65). С. 28-30.

20. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : монографія. Київ : СаммітКнига, 2009. 272 с.

21. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.

22. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навч.-метод. посіб. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.

23. Комар І. В. Безбар'єрність як соціальна норма сучасного суспільства. *Modern Trends are the Driving Force of Scientific Progress*: XIX International scientific and practical conference (April 17-19, 2024). Lisbon, Portugal. International Scientific Unity, 2024. P. 213-214.

24. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

25. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

26. Кочубей Т. Загальні засади створення безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю. *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8, № 2. P. 204-214.

27. Лещук Г. В. Концепт безбар'єрності в теорії та практиці інклюзії. *Інклюзія в дії: стратегії впровадження в Україні та світі* : колективна монографія. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2022. С. 8-28.

28. Лорман Т., Деппелер Дж., Харві Д. Інклюзивна освіта: Підтримка

розмаїття в класі: практ. посіб. Київ : СПД-ФО Парашин І. С., 2010. 296 с.

29. Малишевська І. А. Професійна діяльність різнопрофільних фахівців в умовах інклюзивного освітнього середовища : навч.-метод. посіб. Умань : Візаві, 2021. 156 с.

30. Малишевська І. А., Малишевський О. В. Проблеми організації інклюзивного навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 9(37) С. 954-966. URL: https://eprints.zu.edu.ua/42573/1/1.pdf

31. Малишевський О. В., Грітченко А. Г. Проблеми та перспективи професійної (професійно-технічної) освіти у воєнний та повоєнний час. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2023. № 1. С. 118-128.

32. Массанов А. В. Психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості : дис. … д-ра психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2010. 409 с.

33. Музафарова Е. А. Технології інклюзивної освіти як засобу для створення безбар'єрного навчання дітей з ОВЗ. *Освіта і виховання*. 2016. № 5. С. 89-91. URL: https://moluch. ru/th/4/archive/48/1705/.

34. Нечепорчук А. Новий освітній простір. Безбар'єрність : інформаційний посібник. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/408/NOP_Bezbaryernist.pdf.

35. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник / за ред. С. Шкарлет та ін. Київ : Міністерство освіти і науки України; Інститут освітньої аналітики, 2022. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf.

36. Пащенко О. В., Гриценок І. А., Софій Н. З. Інклюзивна освіта в умовах професійно-технічного навчального закладу : навч.-метод. посіб. Київ : Арт Економі, 2012. 184 с.

37. Пількевич В. «Освіта для всіх» в діяльності ЮНЕСКО. *Європейські історичні студії.* 2018. № 10. С. 176-186. URL: http://eustudies.history.knu.ua/uk/viktoriya-pilkevych-osvita-dlya-vsih-v-diyalnosti-yunesko/.

38. Потапенко О. Б. Концептуальні засади створення безбар’єрного освітнього середовища. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 10 (28). С. 348–360. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023- 10(28)-348-36.

39. Пріоритети та виклики політики безбар’єрності: аналітичні матеріали до розробки Плану заходів на 2025-2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар’єрного простору в Україні / Т. А. Ломакіна та ін. Київ : НІСД, 2024. 136 с. URL: https://mindev.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/prioriteti-ta-vikliki-politiki-bezbarjernosti-200325.pdf

40. Про забезпечення створення безбар’єрного простору в Україні : Указ Президента України від 03.12.2020 р. № 533. URL: https://www.president.gov.ua/documents/5332020-35809.

41. Про затвердження плану заходів на 2021 і 2022 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар’єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 883-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/883-2021-р#Text.

42. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 636. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-п#n8.

43. Про затвердження Порядку проведення моніторингу та оцінки ступеня безбар’єрності об’єктів фізичного оточення і послуг для осіб з інвалідністю : постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2021 р. № 537. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2021-п#top.

44. Про освіту : закон України ред. від 16.08.24 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/en/2145-19#Text.

45. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в України : Закон України від 21.03.1991 р. № 75-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text.

46. Про професійну (професійно-технічну) освіту : Закон України від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр.

47. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. №366-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80/ed20210414/print.

48. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024–2026 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.06.2024 р. № 527-р. URL : https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/527-2024-р#Text.

49. Прохоренко Л. Інклюзивність та безбар'єрність освітнього простору: діти з особливими освітніми потребами. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2024. Вип. 2 (25). DOI: https://doi.org/10.33189/epsn.v2i25.265.

50. Родіна Н. Особливості формування інклюзивного освітнього середовища для людей з особливими потребами. *Неперервна професійна освіта : теорія і практика*. 2021. Вип. 2 (67). С. 72-78.

51. Савінова Н. В., Чуйко О. А. Концепт безбар'єрності в інклюзії. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали XLII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мілан (Італія), 07 берез. 2024 р.). URL: http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-42.pdf.

52. Савінова Н. В., Чуйко О. А. Основні етапи розбудови безбар'єрного освітнього середовища в Україні. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 70. С. 63-67.

53. Сасіна І. О., Гребенюк Т. М., Купріянова Т. О., Медведок Л. Г. Формування інклюзивної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2021. Вип. 84, т. 2. С. 64-69. URL: https://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/84/part_2/13.pdf.

54. Семеній Н. О., Топоровська Є. М. Педагогічні умови організації освітнього простору в інклюзивному класі початкової школи . Імідж сучасного педагога. 2024. № 5 (218). С. 94-97. DOI: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-5(218)-94-97.

55. Сергеєва Л. М., Софій Н. З.. Якісна професійно-технічна освіта – соціально вразливій молоді : навч.-метод. посіб. Київ : Арт Економі, 2012. 168 с.

56. Татарін В. Емоційні барєри в освітньому процесі: сутність та класифікація. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2024. Вип. 1. С. 97-108. URL: https://dspace.bdpu.org.ua/server/api/core/bitstreams/a33c578b-dd8d-49a7-8562-275ae56f9cdc/content

57. Хатунцева С. М., Глазкова І. Я., Ляхова І. М. Забезпечення безбар'єрного доступу до здоров'язбережувального освітнього середовища. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2023. Вип. 1. С. 410-418. URL: https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/44-1.pdf.

58. Хмельницька В. Бар'єри та безбар'єрність: що нам заважає та як цього позбутися. *ТСН*. 2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/bar-yeri-ta-bezbar-yernist-scho-namzavazhaye-ta-yak-cogo-pozbutisya-1928365.html.

59. Abbot S., McConkey R. The barriers to social inclusion as percieved by people with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disabilities*. 2006. № 10 (3). P. 275-287.

60. Cotan A., Aguirre A., Morgado B., Melero N. Methodological strategies of faculty members: moving toward inclusive pedagogy in higher education. *Sustainability*. 2021. № 13 (6). P. 1-13.

61. Haug P Understanding inclusive education: ideals and reality. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 2017. Vol. 19, № 3. P. 206-217.

62. Moriña A. Inclusive education in higher education: challenges and opportunities. *European Journal of Special Needs Education*. 2017. Vol. 32. № 1. P. 3-17. DOI: https://doi. org/10.1080/08856257.2016.1254964.

63. Nilholm C. Research about inclusive education in 2020. How can we improve our theories in order to change practice? *European Journal of Special Needs Education*. 2021. Vol. 36, № 3. P. 358-370. DOI:

https://doi.org/10.1080/08856257.2020.1754547.

64. Oliver M, Barnes C. The New Politics of Disablement. New York : Red Globe Press, 2012. 248 p.

65. Shakespeare T. The social model of disability. *The Disability Studies Reader*. New York, 2010. P. 266-273. URL: http://thedigitalcommons.org/docs/ shakespeare_social-model-of-disability.pdf.

66. UNESCO Framework for Culture and Arts Education (Abu Dhabi, 2024). URL: https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/02/WCCAE_ UNESCO%2 0Framework_EN_0.pdf.

67. Union of equality: Strategy for the rights of persons with disabilities 2021-2030. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamentalrights/disability/union-equality-strategy-rights-persons-disabilities-2021-2030_en#.

ДОДАТОК А

Анкети

А.1 Анкета для здобувачів освіти «Оцінка безбар'єрності освітнього середовища»

Мета: з'ясувати рівень комфортності, доступності та підтримки під час навчання у закладі освіти.

Інформація про респондента (необов'язково)

Курс навчання: 1 / 2 / 3 / інший (вказати) _____

Спеціальність / професія (вказати) _____

Чи маєте Ви особливі освітні потреби?

- так;
- ні;
- важко відповісти.

І. Фізична доступність освітнього середовища.

Оцініть, будь ласка, твердження за шкалою: 1 – зовсім не погоджуюсь, 2 – швидше не погоджуюсь, 3 – частково погоджуюсь, 4 – погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь.

1) Територія закладу зручна для пересування.

2) Входи до навчального закладу є доступними та безпечними.

3) У закладі достатньо пандусів / поручнів / зручних сходів.

4) Переміщення між поверхами та приміщеннями не викликає труднощів.

5) Майстерні, лабораторії та інші робочі зони є доступними для всіх студентів.

ІІ. Комфорт та умови перебування в закладі.

Оцініть, будь ласка, твердження за шкалою: 1 – зовсім не погоджуюсь, 2 – швидше не погоджуюсь, 3 – частково погоджуюсь, 4 – погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь.

1) Аудиторії та кабінети зручні для навчання.

2) Освітлення в приміщеннях є достатнім.

3) Температурний режим у приміщеннях є комфортним.

4) Побутові приміщення (санвузли, кімнати відпочинку) доступні та зручні.

5) Я почуваюся безпечно під час перебування у закладі.

III. Доступність навчальних матеріалів та організація навчання.

Оцініть, будь ласка, твердження за шкалою: 1 – зовсім не погоджуюсь, 2 – швидше не погоджуюсь, 3 – частково погоджуюсь, 4 – погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь.

1) Навчальні матеріали подаються зрозуміло та доступно.

2) Викладачі пояснюють матеріал у темпі, який дозволяє його засвоїти.

3) За потреби можливо отримати додаткові матеріали або роз'яснення.

4) У закладі використовуються сучасні технології навчання (мультимедіа, онлайн-ресурси тощо).

5) Завдання та вимоги зрозумілі та посильні для виконання.

IV. Можливість отримання допомоги та підтримки.

Оцініть, будь ласка, твердження за шкалою: 1 – зовсім не погоджуюсь, 2 – швидше не погоджуюсь, 3 – частково погоджуюсь, 4 – погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь.

1) Педагоги готові допомогти у разі труднощів з навчанням.

2) Майстри виробничого навчання підтримують і консультують студентів.

3) Можна звернутися до адміністрації закладу з проблемних питань.

4) У закладі працює психологічна служба, до якої реально звернутися.

5) Я відчуваю підтримку та доброзичливе ставлення у закладі.

V. Загальна оцінка стану безбар'єрності.

1) Наскільки, на Вашу думку, заклад є доступним і безбар'єрним?

- дуже низький рівень;
- низький;
- середній;
- достатній;

- високий.

2) Які труднощі Ви відчуваєте найбільше?

- фізичні (пересування, доступ до приміщень)
- навчальні (складність, відсутність адаптації)
- психологічні (стрес, напруженість, незатишність)
- комунікативні (не завжди зрозуміла інформація, складність спілкування)
- технологічні (нестача техніки, Інтернету, ресурсів)
- інше (вказати) _____

3) Що, на Вашу думку, потрібно покращити у закладі, щоб навчання стало більш доступним і комфортним? _____

_____

_____

Дякуємо за участь! Ваші відповіді допоможуть покращити умови навчання.

А.2 Анкета для педагогічних працівників «Оцінка стану безбар'єрного освітнього середовища та потреб педагогів»

Мета: виявити ставлення педагогів до проблем безбар'єрності, визначити існуючі бар'єри та потреби у підтримці.

Інформація про респондента.

Посада:

- викладач загальноосвітніх дисциплін;
- викладач спеціальних дисциплін;
- майстер виробничого навчання;
- інше (вказати) _____.

Стаж педагогічної діяльності:

- до 3 років;
- 3–10 років;

- 10–20 років;
- понад 20 років.

I. Ставлення до ідеї безбар’єрності та інклюзивності.

Оцініть, будь ласка, твердження за шкалою: 1 – зовсім не погоджуюсь, 2 – швидше не погоджуюсь, 3 – частково погоджуюсь, 4 – погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь.

1) Питання забезпечення безбар’єрного середовища є важливим для нашого закладу.

2) Я усвідомлюю значення інклюзивного підходу в професійній освіті.

3) Безбар’єрне середовище сприяє підвищенню якості навчання.

4) У закладі приділяється достатня увага створенню доступного освітнього простору.

II. Оцінка фізичної та організаційної доступності.

Оцініть, будь ласка, твердження за шкалою: 1 – зовсім не погоджуюсь, 2 – швидше не погоджуюсь, 3 – частково погоджуюсь, 4 – погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь

1) Навчальні приміщення є доступними для здобувачів освіти з різними можливостями.

2) Організація навчального процесу враховує індивідуальні потреби студентів.

3) У майстернях та лабораторіях створені безпечні та доступні умови праці для всіх.

4) У закладі існує система підтримки студентів, які мають труднощі в навчанні.

III. Методична доступність та готовність педагогів.

Оцініть, будь ласка, твердження за шкалою: 1 – зовсім не погоджуюсь, 2 – швидше не погоджуюсь, 3 – частково погоджуюсь, 4 – погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь

1) Я володію достатніми знаннями щодо роботи з різними категоріями здобувачів освіти.

2) Умію адаптувати навчальні матеріали для студентів з різними освітніми потребами.

3) Мені вистачає методичних ресурсів і матеріалів для організації доступного навчання.

4) Я готовий/готова вдосконалювати свої компетентності у сфері інклюзивної освіти.

IV. Психологічний і соціальний аспект середовища.

Оцініть, будь ласка, твердження за шкалою: 1 – зовсім не погоджуюсь, 2 – швидше не погоджуюсь, 3 – частково погоджуюсь, 4 – погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь

1) У закладі переважає доброзичлива й підтримувальна атмосфера.

2) Педагоги проявляють толерантність і повагу до різноманітності студентів.

3) Студенти можуть звернутися по допомогу без страху чи дискомфорту.

4) Психологічна служба закладу надає необхідну підтримку.

V. Бар'єри та проблеми.

1) Які бар'єри Ви вважаєте найбільш відчутними у закладі?

(можна обрати декілька варіантів)

- фізичні (доступність приміщень, переміщення);
- організаційні (розклад, умови навчання, структурування процесу);
- методичні (нестача адаптованих матеріалів, інструкцій);
- психологічні (стрес, упередження, недостатня підтримка);
- комунікативні (інформування, взаємодія, пояснення);
- технологічні (нестача обладнання, техніки, ресурсів);
- інше: _____.

VI. Потреби педагогів.

1) Чого Вам найбільше не вистачає для роботи в безбар'єрному середовищі?

- методичних рекомендацій;
- навчально-дидактичних матеріалів;

- спеціального обладнання / технічних засобів;
- психологічної підтримки;
- підвищення кваліфікації / тренінгів;
- консультацій фахівців (психологів, дефектологів тощо);
- інше: _____.

VII. Загальна оцінка.

1) Як Ви оцінюєте загальний рівень безбар'єрності закладу?

- дуже низький;
- низький;
- середній;
- достатній;
- високий.

2) Ваші пропозиції щодо покращення доступності та інклюзивності освітнього середовища: _____

_____

_____

Дякуємо за співпрацю!

Ваші відповіді допоможуть підвищити якість та доступність освітнього процесу.

ДОДАТОК Б

Інтерв'ю щодо виявлення потреб учасників освітнього процесу щодо забезпечення безбар'єрності в закладі освіти

Мета інтерв'ю: з'ясувати реальний досвід, труднощі, очікування та потреби здобувачів освіти та педагогічних працівників щодо фізичної, психологічної та методичної доступності освітнього середовища.

Б.1 Запитання для інтерв'ю зі здобувачами освіти

1. Загальне сприйняття навчального середовища.

1) Як Ви загалом оцінюєте умови навчання в закладі? Що Вам найбільше подобається, а що викликає труднощі?

2) Чи відчуваєте Ви себе комфортно та безпечно під час перебування в закладі? Чому?

2. Фізична доступність та умови перебування.

1) Наскільки зручно пересуватися територією закладу, навчальними кабінетами, майстернями?

2) Чи є місця або ситуації, де Ви відчували незручність або небезпеку (черги, вузькі проходи, сходи, санвузли, майстерні)?

3) Чи є в закладі простори для відпочинку, психологічного розвантаження, очікування між заняттями?

3. Доступність навчання та навчально-методичних матеріалів.

1) Чи зрозумілий для Вас зміст навчальних матеріалів, інструкцій, завдань?

2) Чи достатньо пояснюють викладачі складні питання? Чи потрібні Вам додаткові пояснення/матеріали?

3) Чи використовуються в навчанні сучасні технології, електронні ресурси? Наскільки це Вам допомагає?

4. Психологічний комфорт та підтримка.

1) Чи відчуваєте Ви підтримку з боку педагогів, майстрів, адміністрації?

2) Чи легко Вам звернутися за допомогою у разі труднощів (навчальних, особистих, психологічних)?

3) Як Ви оцінюєте атмосферу в групі? Чи є випадки непорозуміння, конфліктів, дискримінації?

5. Комунікативна доступність.

1) Наскільки зрозумілою та доступною є інформація щодо навчального процесу (розкладу, змін, вимог)?

2) Чи є зворотний зв'язок між студентами та викладачами? Як він проявляється?

6. Виявлення бар’єрів та потреб.

1) Які труднощі Ви вважаєте найбільш суттєвими у своєму навчанні?

2) Що, на Вашу думку, потрібно покращити в закладі для підвищення доступності та комфорту?

3) Які форми підтримки Вам були б найбільш корисними (психологічна допомога, консультації, додаткові заняття, адаптація матеріалів, технічні засоби тощо)?

Б.2 Запитання для інтерв’ю з педагогами та майстрами виробничого навчання

1. Сприйняття проблеми безбар’єрності.

1) Як Ви оцінюєте рівень безбар’єрності та інклюзивності освітнього середовища закладу?

2) Наскільки, на Вашу думку, це питання є актуальним?

2. Фізична та організаційна доступність.

1) Чи є умови навчання та виробничої підготовки достатньо безпечними та доступними для різних категорій студентів?

2) З якими труднощами Ви стикаєтеся при організації навчання студентів з різними потребами?

3. Методична доступність та професійна готовність.

1) Чи відчуваєте Ви достатність методичних матеріалів для роботи в інклюзивному середовищі?

2) Чи маєте Ви досвід адаптації навчальних матеріалів? Які саме приклади можете навести?

3) Чи потребуєте Ви додаткової підготовки, тренінгів, підвищення кваліфікації з питань інклюзивності?

4. Психологічний та соціальний аспект.

1) Як Ви оцінюєте психологічний клімат у студентських групах?

2) Чи звертаються студенти до Вас по підтримку? З якими питаннями найчастіше?

3) Чи достатньо ефективно працює система психологічної підтримки закладу?

5. Комунікація та взаємодія.

1) Наскільки ефективною є взаємодія між викладачами, майстрами, адміністрацією та службами підтримки?

2) Чи є труднощі у комунікації зі студентами (інформування, пояснення, зворотний зв'язок)?

6. Бар’єри, проблеми та пропозиції.

1) Які найбільш суттєві бар’єри Ви спостерігаєте в освітньому середовищі?

2) Які категорії студентів, на Вашу думку, потребують найбільшої підтримки?

3) Які зміни Ви вважаєте необхідними для покращення безбар’єрності навчального процесу?

ДОДАТОК В

Експертна анкета оцінювання стану безбар'єрного освітнього середовища

ДНЗ «Запорізький промисловий центр професійно-технічної освіти».

Мета: отримати професійну оцінку умов доступності освітнього середовища для здобувачів освіти, виявити проблемні зони та потенційні ризики.

Категорія експерта:

- адміністрація закладу;
- педагогічний працівник;
- майстер виробничого навчання;
- практичний психолог / соціальний педагог.

Стаж професійної діяльності:

- до 5 років;
- 5–10 років;
- понад 10 років.

Блок 1. Оцінка фізичної доступності

Оцініть, будь ласка, за 5-бальною шкалою: 1 – відсутня / критично низький рівень; 2 – недостатня; 3 – задовільна; 4 – достатньо висока; 5 – повністю відповідає вимогам.

Показник	Оцінка	Коментар експерта
Доступність входів до будівель, наявність пандусів, поручнів		
Зручність внутрішнього пересування (коридори, сходи, переходи)		
Доступність навчальних кабінетів, лабораторій, майстерень		
Доступність санітарно-гігієнічних приміщень		
Безпечність середовища (відсутність небезпечних зон, травмонебезпечних ділянок)		

Блок 2. Організаційно-методична доступність.

Показник	Оцінка	Коментар експерта
Наявність адаптованих навчальних матеріалів		
Гнучкість організації навчального процесу		
Доступність електронних ресурсів та цифрових технологій		
Рівень методичної підтримки студентів з різними освітніми потребами		
Наявність системи супроводу (куратори, наставники тощо)		

Блок 3. Соціально-психологічна доступність

Показник	Оцінка	Коментар експерта
Психологічний клімат у закладі		
Рівень толерантності та взаємоповаги		
Система психологічної підтримки		
Комунікація між адміністрацією, педагогами та студентами		
Ступінь врахування індивідуальних потреб студентів		

Блок 4. Загальна експертна оцінка.

1) Найбільш проблемні зони безбар'єрності в закладі: _____

_____

2) Потенційні ризики для здобувачів освіти: _____

_____

3) Сильні сторони освітнього середовища: _____

_____

4) Узагальнююча оцінка стану безбар'єрності закладу:

(оберіть один варіант):

- високий рівень;
- достатній рівень;
- середній рівень;
- низький рівень;
- критично недостатній рівень.

Підпис експерта: _____ Дата: _____

Шкала якісної інтерпретації результатів (для аналізу).

- 4,5–5,0 балів – середовище відповідає вимогам безбар’єрності, суттєвих проблем не виявлено.
- 3,5–4,4 балів – переважно позитивний стан, наявні окремі недоліки, які можуть бути усунені.
- 2,5–3,4 балів – середній рівень, виявлено значну кількість проблемних аспектів.
- 1,5–2,4 балів – низький рівень доступності, існують бар’єри, що ускладнюють навчання.
- 1,0–1,4 балів – критично низький рівень, освітнє середовище не відповідає принципам безбар’єрності.